

Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar
Földrajz- és Földtudományi Intézet
Földrajztudományi Központ
Regionális Tudományi Tanszék

A globalizáció kulturális dimenziói

DIPLOMAMUNKA

Készítette:

Illés Tamás

Geográfus MSc

Regionális elemző szakirány

Témavezető:

Dr. Bottlik Zsolt

egyetemi docens

BUDAPEST, 2016.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
2. A globalizáció értelmezése.....	3
3. A kultúra és kultúrtáj értelmezése.....	9
4. Kulturális változások és kölcsönhatások.....	12
5. A kulturális globalizáció történelmi kontextusban és a jelenkor új vonásai...	13
6. Kulturális homogenizáció és globális kultúra?	17
7. A homogén globális kultúra kritikái	21
8. Hibriditás és hibridizáció	25
9. A kulturális globalizáció árnyoldalai	30
9.1 Az arab világ és a kulturális globalizáció	30
9.2 Kultúratermelés Latin-Amerikában	34
9.3 Az ázsiai értékek Szingapúr és Kína példáján	37
9.4 A globális nyitás nem várt kulturális következményei Kínában	40
9.5 Afrika posztkolonializmusa	45
10. Válaszok a kulturális globalizációra	49
10.1 Kanada és a hegemoniával szembeni ellenállás.....	51
10.3 Malajzia és a diaszpórák	58
11. Összegzés	60
12. A kutatás lehetséges jövőbeli irányai.....	62
13. Irodalomjegyzék.....	63
14. Ábrák- és táblázatok jegyzéke.....	68

1. Bevezetés

A globalizáció napjainkban nem csak a tudományos-, hanem a hétköznapi közegben is az egyik legfelkapottabb kifejezéssé vált, ahogyan David Held nevezi „buzz-word”. Ennek következtében a globalizáció, mint kifejezés, szinte teljesen kiüresedett, így egyre problematikusabb kiigazodni és állás foglalni a globalizációról szóló tudományos diskurzusban. Még nehezebb a dolgunk, amennyiben a globalizáció rendkívül komplex világának csupán az egyik szeletét, nevezetesen a kulturális viszonyokat kívánjuk vizsgálni. A kultúra definiálásának bonyodalmai tovább árnyalják a helyzetet, amelyek kapcsán gyakran az a kérdés is felmerül, hogy lehetséges-e a kultúrát a globalizáció kontextusába helyezni? Napjainkban már nemcsak a releváns szakirodalom, hanem a hétköznapi tapasztalatai is azt mutatják, hogy a kultúra igenis egy létező entitás, amelynek szerepe a globalizációs vitákban egyre inkább felértékelődően van.

Minden valószínűséggel a globalizáció megjelenésének kezdete kulturális jegyekhez köthető, a politikai-társadalmi dimenziók csupán ennek következményeként kerültek felszínre. Ennek ellenére a globalizáció kulturális vonala méltánytalanul alulreprezentált a geográfiában a többi szegmens kutatásához képest. A tényhez feltehetően az is hozzájárul, hogy a globalizáció kultúrában tetten érhető következményei kevésbé nyilvánvalóak és megjelenésük megannyi társadalmi szféra komplexumaként értelmezhető. Ugyanakkor a téma nehézkes interpretálhatóságát bizonyítja a kulturális hatások ambivalens értékelése mind a társadalom, mind a politikai-gazdasági döntéshozók részéről. Mindenesetre a kurrens globalizációs folyamatok a kultúrát láthatóbbá tették. A folyamatos kommodifikáció következtében a kultúra egyre inkább piaci terméké változott, ezért a kulturális folyamatok már szélesebb spektrumú hatásokat váltanak ki. Ugyanakkor az egyes kultúrák térben kevésbé különülnek el egymástól, ezáltal pedig korábban soha nem tapasztalt kulturális kölcsönhatások figyelhetők meg.

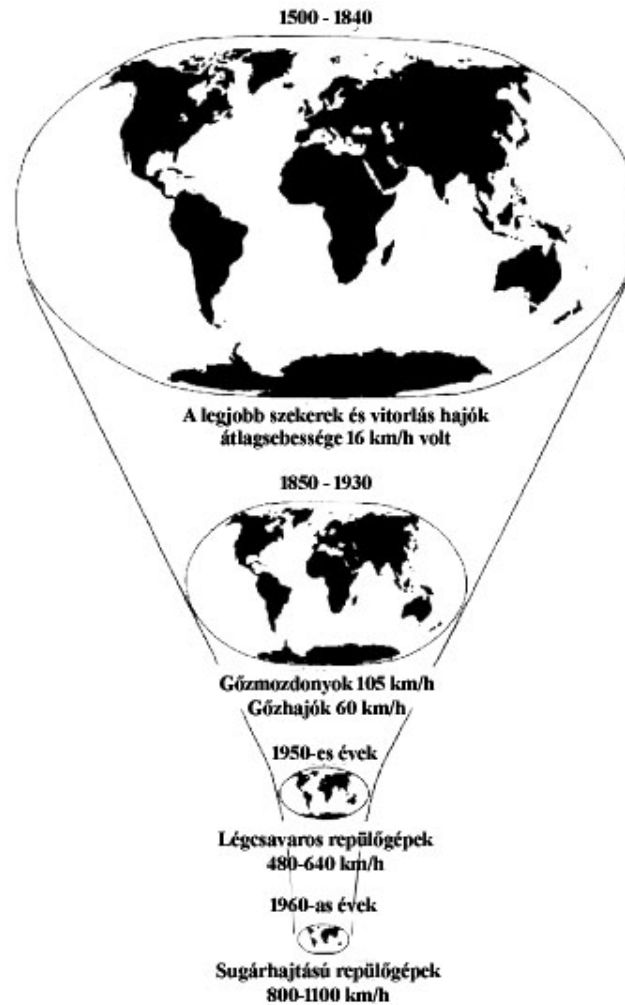
A dolgozat egyik fő célja a kulturális kölcsönhatások következményeinek vizsgálata a globalizáció kontextusában. Geográfus megközelítésben kardinális kérdésként fogalmazódik meg a kulturális mintázatokhoz kapcsolódó egyenlőtlenségek alakulása, amelynek kapcsán alapvetően három különböző forgatókönyv szerint (homogenizáció, heterogenizáció, hibridizáció) épülnek fel az álláspontok. Empirikusan több kísérlet is történt az egyes forgatókönyvek bizonyítására, azonban egyiknek sem sikerült kétséget kizáró jóságot megfogalmazni a globalizáció kulturális végkifejletét illetően. A dolgozat a különböző álláspontok kritikai bemutatásával kísérletet tesz a kérdés eldöntéséhez. A szerző meggyőződése szerint a globalizációnak semmilyen szegmensét nem lehet pusztán elméleti

síkon értelmezni, megérteni, hiszen azok térségenként eltérnek, ugyanakkor térségenként változnak az ezekre adott válaszok is, ezért a dolgozatban – regionális esettanulmányokkal szemlélítve – kiemelt jelentőséget kap a térbeliség kulturális globalizációban játszott szerepe.

2. A globalizáció értelmezése

A globalizáció folyamatai – tágabb értelmezésben – már a 16. század óta léteznek (KNOX, P. L.–MARSTON, S. A. 2008). Annak ellenére, hogy közel már 400 éve rendelkezünk globális léptékű ismeretekkel, a globalizáció, globalizálódás, globalizmus fogalmak megjelenésére egészen az 1960-as évekig kellett várni. 1961-ben először a Webster's értelmező szótárában jelentek meg először a globalizáció különféle értelmezései (WATERS, M. 1995). Akárcsak a posztmodernizmus a 20. század közepén, napjainkban kulcsfogalmaként a globalizáció nyújt lehetséges elméleti keretet a világban végbemenő folyamatok szintetizált interpretálásához. Az 1980-as évekig az – elsősorban Immanuel Wallerstein nevéhez köthető – világrendszer-elméletek dominanciája miatt a globalizáció nem érte el a tudományos diskurzus ingerküszöbét (KRAIDY, M. M. 2005). Ezt követően viszont robbanásszerű fejlődésnek indult a fogalom használata. Alighanem lehetetlen utólag lekövetni a rohamos terjedés okait, mindenesetre semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy maga a fogalom volt önmagának sikerhordozója (ROBERTSON, R. 1992).

A szűken értelmezett globalizáció kibontakozására csak a 19. század végén születtek meg az alapvető keretfeltételek. Az egymással versengő nagyhatalmak elősegítették a diplomáciai képviseletek és szervezetek létrejöttét, a globális kommunikációs hálózatok kiépülését, az egységesebb mértékegységek és időszámítás bevezetését, a nemzetközi gazdasági verseny erősödését, és végül a polgári- valamint emberi jogérvényesítés melletti elköteleződést. A jelenlegi vonások több pontban is különböznek, megkülönböztethetőek a múlttól. Egyrészt a folyamatokat lényegesen nagyobb sebesség jellemzi, mint korábban. Másrészt maga a globalizáció is globális léptéken történik, ezáltal hatása már a legtávolabbi, legizoláltabb régiókat is eléri. Harmadrészt a globális összeköttetések sokkal szélesebb spektrumúak, és a gazdaságon kívül több szférát is erőteljesebben érintenek. Végül negyedik különbségként megállapítható, hogy a korábbi kétoldali sémákat felváltották az áru-, a tőke- és információ nemzetállamokat átívelő áramlásai.



1. ábra: A világ zsugorodásának térképe a közlekedési innovációk által, „a tér megsemmisülése az idő által”.
 Forrás: Harvey, D. 1989: p. 241.

Földrajzi szemszögből a globalizáció lényegi vonásai kiválóan megragadhatóak a távolságok csökkenésében. A társadalmi élet gyorsaságának növekedésében, valamint a korlátozó – elsősorban technológiai és kommunikációs – tényezők szerepének csökkenésében kifejezhető idő-tér összenyomódást szemlélteti az 1. ábra. DAVID HARVEY (1989) értelmezésében a zsugorodás a kapitalizmussal magyarázható, dinamikája pedig annak történelmi terjedésével áll összefüggésben. Jóllehet a koncepció a tőkefelhalmozás társadalmi struktúrákat megváltoztató marxista ideológiáját hivatott igazolni, geográfus tanulmányokban előszeretettel használják az idő-tér összenyomódást a globalizáció szemléletes bemutatására (MURRAY, W. 2006). Anthony Giddens, a globalizációs vita egyik kulcsfigurája is a távolság szerepét hangsúlyozza a fogalom értelmezése kapcsán: „A globalizáció a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy

kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont” (GIDDENS, A. 1990: p. 64).

A globalizáció tulajdonságainak részletezése kapcsán joggal merülhet fel a kérdés: miért címkézzük globalizációt ezekre a folyamatokra? Létezik egyáltalán globalizációról? A szakirodalomban mind a helyeslő, mind az elutasító érvelésekre találhatunk példákat. Utóbbiakhoz sorolható például KENNETH WALTZ, a 20. századi nemzetközi kapcsolatok kutatásának egyik legprominensebb alakja, aki a globalizációban csupán az „1990-es évek egyik hóbortját” véli észrevenni (WALTZ, K. N. 1999: p. 694). Egyes vélekedések szerint a globális folyamatok jellegében a 20. század második felétől nem történtek olyan sarkalatos változások, amelyek egy új paradigma életre hívását indokolták volna. A globalizációban kételkedő politikai szakértők továbbra is az állami szuverenitás mindent felülíró dominanciájában hisznek (MITTELMAN, J. 2004).

A gazdasági aspektusokat szem előtt tartva is bőven találhatóak olyan vélemények a releváns szakirodalomban, amelyek szerint a globalizációval nincs semmi új a nap alatt. HIRST, P. – THOMPSON, G. – BROMLEY, S. (2009) nagy hatású kötetükben kijelentik, hogy a világgazdaság nem éppen globális, hanem az Európai Unió, Amerikai Egyesült Államok, Japán klasszikus triádja és a feltörekvő BRICS-országokban koncentrálódik. Mindez a nemzetközi kereskedelem, a működőtőke-áramlások és tőzsdai befektetések empirikus adataiban is visszaköszön. Sőt, véleményük szerint a jelenlegi világgazdaság – elsősorban a transznacionális vállalatok növekvő hatalmának tulajdoníthatóan – kevésbé számít nyitottnak az 1870 és 1914 közötti „elődjéhez” képest. Végül ontológiai szempontból a globalizáció lehetséges, hogy nem több, mint egy győztes elméleti paradigma; az elméletalkotók a realizmus alternatívájaként keresésében „a főversenyző erre a megtiszteltetésre a globalizáció koncepciója” (CERNY, P. G. 1996: p. 618).

Jóllehet a felhozott kritikák megalapozottnak tűnhetnek, a globalizáció mély beágyazottsága a köztudatban egyértelműen a fogalom elfogadottságát nyomatékosítja. Ugyanakkor bizonyos jelenségek feltárásánál megkerülhetetlen a globalizáció elméleti keretének felhasználása. Ilyenek a csakis globális szinten értelmezhető tanulmányozható problémák, mint a globális éghajlatváltozás, a szervezett bűnözés, a járványok, vagy éppen a menekültválságok. Szintén a globalizáció paradigmatis fennmaradását igazolja azon tény, hogy tudományos eszköztárunkban jelenleg nem található alkalmasabb fogalom világunk megértéséhez.

A globalizáció oly gyors ütemben változó, az élet oly sok területét átható folyamat, hogy definiálása csaknem lehetetlennek tűnik. A globalizáció „örjítően eufemisztikus szakszó vágygal, fantáziával, félelemmel és vonzalommal terhelve – és intellektuális pontatlansággal arról, amit meg kellene határozzon” (idézi KRAIDY, M. M. 2005, p. 39). Ráadásul nemcsak maga a globalizáció van állandó mozgásban, hanem a hozzá kötődő társadalmi és tudományos viták is folyamatosak. Ez egy rendkívül lényeges megállapítás, hiszen a globalizációról folyó vita, annak jellege, iránya és témája nagymértékben befolyásolja azt is, hogy miként halad, milyen lesz maga a globalizáció folyamata. A jelenleg széles körben elterjedt globalizációt leíró definíciók nagyrészt nem tudományos igényvel születtek (CSÉFALVAY Z. 2004). A mindennapi tapasztalatot visszaadó jellegük révén nem tekinthetők egzakt meghatározásoknak.

Közös jellemzőjük, hogy többnyire egyetlen szegmensen keresztül kívánják megragadni a globalizáció teljes lényegét. A másik problémát az jelenti a hétköznapi definíciókban, hogy nem nyitnak új kereteket, továbbá nem kapcsolható hozzájuk egy értelmezési keret. Mindezek következtében a globalizáció fogalma egy jól használható címke szintjére degradálódik, amit arra helyezünk, amire akarunk (STEGGER, M. 2008). Éppen ezért nem véletlenül jelenik meg ezekben a definíciókban a globalizáció egyetlen jelenség szinonimájaként (mint például nemzetköziesedés, liberalizáció, univerzalizálódás, vagy westernizáció). Felületességükből adódóan a hétköznapi definíciók esetében fennáll a kockázat, hogy a globalizációs vitát politikai síkra terelik.

A globalizáció megítélése korántsem egységes, a kimeneteléről alkotott vélemények alapján három különböző irányzat különíthető el: a (hiper)globalista-, a szkeptikus- és a transzformációs nézőpont (1. táblázat). A hiperglobalista táborhoz tartozók szerint a globalizáció egy olyan elkerülhetetlen folyamat, amely végeredményben egy globális társadalom, gazdaság és kultúra kialakulásához vezet. Ebben a folyamatban a fő ösztönzőt a gazdasági liberalizáció jelenti, amelynek hatására a jólét majd felülről „lecsurog” (SZÁNTÓ D. 2009). Ezzel szemben a szkeptikusok a globalizációt csupán egy állomásnak tartják a sok közül az emberiség történetében, amelynek kifutása egyáltalán nem biztos, hogy a most kirajzolódó irányba halad majd tovább, nem utolsósorban a nemzetállamok, valamint a helyi kultúrák egyre erősebben érvényesülő defenzív reakciói miatt. A harmadik nézőpont átmenetet képez az előbbi két irányzat között. Ez az álláspont a globalizációt új feltételrendszerként értelmezi, amely gazdasági, társadalmi és kulturális transzformációk egész sorát hozza magával (CSÉFALVAY Z. 2004). A folyamatos adaptáció nyomán megújuló kulturális mintázok ezt a forgatókönyvet a hibridizáció témaköréhez kapcsolják.

	Hiperglobalista	Szkeptikus	Tranzformációs
Mi történik?	A globális korszak beköszönt	Növekvő regionalizmus	Soha nem tapasztalt összekötöttség
Központi motívum	Globális kapitalizmus és globális kormányzás	Dekoncentráció	Magas intenzitású, hatósugarú és sebességű globalizáció
A folyamat mozgatórugói	Technológia, kapitalizmus és az emberi innováció-készség	Nemzetállamok és a piac	Modern erők együttes kölcsönhatása
Különbségek mintázata	Fejlettségi különbségek eltűnése a piaci hatások miatt	Centrum-periféria relációk, területi polarizáció	Új, komplex hálózatok és a hálózatokon kívül rekedt struktúrák
Globalizáció felfogása	Határok nélküli világ és tökéletes piacok	Regionalizáció, nemzetköziesedés és tökéletlen piacok	Idő-tér összenyomódás, a kölcsönhatások léptékének megváltozása
Nemzetállamok szerepe	Jelentéktelen	Egyre erősödő	Megváltozó kormányzási formák
Kimenetel	Globális civilizáció	Neo-imperializmus és a civilizációk összezsapása	Megjósolhatatlan

1. táblázat: A globalizációs viták irányzatai. Forrás: HELD et al. 1999. nyomán

A tudományos definíciók javarészt a tranzformációs kimenetelt erősítik. A következőkben néhány ilyen definíció célszerű bemutatni. WATERS, M. (1995) a globalizációt a földrajzi korlátoknál fogva ragadja meg: „az a társadalmi folyamat, amely során a földrajzi korlátok szerepe a társadalmi és kulturális jelenségekben csökken, és ezt a folyamatot az emberek is a földrajzi korlátok csökkenéseként élik meg”. HELD, D. et al. (1999) tanulmányában a globalizáció „azoknak a folyamatoknak az összessége, amelyek átalakítják a társadalmi viszonyok és kapcsolatok területi szerveződését [...], és ezáltal tevékenységek, interakciók és a hatalomgyakorlás transznacionális és interregionális hálózatait teremtik meg” (p. 6). DAVID DOLLAR (2001) a globalizáció lényegét az integrálódás folyamatában látja: „a

nemzetgazdaságok és társadalmak növekvő integrációja a Földön, amit az áruk, a szolgáltatások, a tőke, az emberek és az információk áramlása hajt előre” (p. 2).

A tudományos definíciók között megjelenhetnek természetesen a szkeptikus és hiperglobalista nézőpontok is. Előbbihez nyújt példát a CHRISTOPHER CHASE-DUNN-tól (1999) származó idézet, amely szerint: „a globalizációs viták többsége a napjainkban lejátszódó átalakulásra koncentrál, és az új szakasz egyedi különlegességeit emeli ki, míg hosszabb távra visszanezve a jelenlegi változásokat egy sokkal régebbi folyamat, a kapitalista fejlődés és expanzió részének tekinthetjük”. Ezzel ellentétben a hiperglobalista álláspontot képviseli MARTIN ALBROW (1990): „a globalizáció mindazokat a folyamatokat jelöli, amelyek által az emberek a globális vagy világtársadalom részévé válnak”.

CSÉFALVAY ZOLTÁN (2004) három pontban ragadja meg a tudományos definíciók közös vonásait. A globalizáció során egyrészt a földrajzi helyek az ott található szereplők hatósugarával együtt kiterjed, globálissá szélesedik. Másrészt ezek a földrajzi helyek és az ott található szereplők hálózattá szerveződnek. Harmadrészt pedig ez a hálózatosodás úgy megy végbe, hogy a globális és a lokális folyamatok kölcsönösen hatnak egymásra (2. ábra). Tehát a tudományos jellegű meghatározásokban a lokális átalakulások éppúgy részei a globalizációnak, mint a globális szinten jelentkező változások. Amíg a hiperglobalista álláspont a globális léptéket hangsúlyozza, addig a szkeptikus (és hibridizációs) a lokális léptékre helyezi a hangsúlyt.



2. ábra: Példa a globális és lokális hatások összefonódására: Góral Burger gyorsétkezdé Zakopaneban. Forrás: <http://rs-totutotam.blogspot.hu/>

3. A kultúra és kultúrtáj értelmezése

A kultúra definiálása nehéz feladat, hiszen a fogalomnak rendkívül sok, népszerű koncepciójával találkozhatunk. MCEWAN, C. (2008, p. 155) szerint: „a geográfus hallgatók a kultúrák tanulását gy.akran más területen élő exotikus emberek felfedezésével, vagy művészetek megismerésével azonosítják”. Jóllehet ezek tényleg fontos aspektusai a kultúrának, de földrajzos szemmel is érdekesebb kissé tágabb értelemben kontextualizálni a fogalmat. A tradicionális kulturális földrajz kultúrakoncepciója talán a Wilbur Zelinsky által kidolgozott modell segítségével érthető meg a legjobban (NIKITSCHER P. 2004). Zelinsky a kultúrát egy szupraindividuális komplex rendszerként definiálta, amely a technológiai („artifacts”), szociológiai („sociofacts”), valamint az ideológiai („mentifacts”) alrendszerek laza összefonódásából áll (SAHR, W-D. 2003). Minden emberi tevékenység elhelyezhető az alrendszerek hálójában, és mindegyikhez hozzákapcsolható egy térparaméter. A kettő összességéből pedig lehatárolhatóak az egyes szubkultúrák, illetve térbeli entitásuk, a kultúrtáj. A viszonylag homogén kultúrtájak, és a belőlük felépülő kultúrrégiók ilyenén lehatárolásának egyik fontos jelentősége a későbbi, kulturális globalizációba ágyazható, kulturális háborúkat vizionáló elméletekben áll.

A kulturális földrajzban a kultúrtáj meghatározásánál évtizedeken keresztül Carl Sauer és az általa vezetett Berkeley iskola munkássága számított az elsődleges kiindulópontnak. Az irányzat szerint a táj – sokkal tágabb értelemben, mint a természeti táj – a múlt lenyomatait és/vagy a jelenlegi birtokos kultúra elemeit hordozza magában (SCHEIN, R. H. 2004). Az alkalmazott módszerek ezért kifejezetten a materiális kultúra empirikus vizsgálatára koncentráltak (GREGORY, D. et al. 2011). A környezeti deterministákkal, illetve possziblistákkal szemben Sauer úgy vallotta, hogy a természeti táj csupán nyersanyag, belőle a társadalom a kultúra eszközével alakítja ki a kultúrtájat, tehát az emberi kultúra az, ami a legnagyobb mértékben tudja befolyásolni egy hely átalakulását (KŐSZEGI, M. et al. 2015). Ebben a fajta megközelítésben a kultúrtájak akár egy-egy szignifikáns fizikai objektum alapján is lehatárolhatóak. Példának okáért egy keresztény templom, vagy iszlám mecset építése már karakterizálhatja a tájat olyan szinten, hogy azt kultúrtájként értelmezzük.

A kulturális globalizáció miatt egyre bonyolultabbá válik a kultúrtájak egymástól való megkülönböztetése, az egyértelmű határokkal leírható kultúrtáj manapság szinte csak ideaként létezik. Még a feltételezetten mozaikos múltban is kevés, teljesen izolálódott kultúra létezett, hiszen rendszerint valamilyen külső hatások befolyása alatt álltak. Ez valamilyen szinten

megbontja az „őshonosság”, „tradíció” és „autenticitás” képzetét, mivel az izoláció csak relatív koncepcióként értelmezhető (ANDERSON, J. 2010). Sokan azonban még ma is feltételeznek olyan kultúrákat, kultúrtájakat, amelyek relatíve érintetlenek a népességgkoncentrációktól való távolesés miatt (pl. Óceániában). Az igazság azonban az, hogy az abszolút távolság és a kulturális izoláció között nem mutatható ki feltétlen korreláció. Például a globális gócpontoktól egyik legtávolabbi Tahiti sokkal jobban kapcsolódik kulturálisan nyugathoz (és mutat ennek megfelelő kultúrtáját), mint egyéb, relatíve közelebb elhelyezkedő országok (pl. Pápua Új-Guinea). Ez az ellentmondás Tahiti koloniális időszakával magyarázható, amelynek keretén belül a franciák valamelyest kulturálisan integrálták a szigetcsoport.

Az 1980-as években a társadalomföldrajzot is elérő kulturális fordulat („cultural turn”) nem csak a kultúrát emelte ismét a vizsgálódások középpontjába, hanem annak alapvető koncepcióját is megváltoztatta (GEBHARDT, H.–REUBER, P.–WOLKERSDORFER, G. 2003). A kultúra interpretációja egyre inkább holisztikus szemléletet követelt, felhasználva más tudományterületek eredményeit. A fordulat hatására a kultúra kapcsán nem a tárgyak, hanem azok jelentéstartalmának elemzése került előtérbe (SAHR, R. H. 2003). A kultúra posztstrukturalista ártértékelődésében nem meglepő módon a Sauer-féle Berkeley iskola kultúrtájelméletét érte a legnagyobb kritika. Az új szemlélet elvette a kultúrtájak materális mivoltát, ehelyett a tájakra vonatkozó képzeletet, fantáziát, képeket állította középpontba (GREGORY et al. 2011). Ennek megfelelően a morfológiai módszerek helyett egyre inkább az interpretatív metódusok terjedtek el, amelyek a lingvisztika és a szemiotika területéről érkeztek (ESZENYI O. 2016).

Az ezredfordulóhoz közeledve egyes szerzők magának a kultúrának önálló entitásként való értelmezését is kétségbe vonták. McLuhan tanulmányában a közegre, a közvetítő eszközre („medium”) helyezi a hangsúlyt, vagyis a kultúrát a saját tartalma helyett az őt közvetítő közeggel azonosítja (MCLUHAN, M. 1994). Ebben a felfogásban különös jelentőségre tesz szert a technológiai fejlettség, amely a közvetítés minőségének és mennyiségének legfontosabb meghatározója. MITCHELL, D. (2000) egyenesen odáig megy, hogy elveti a kultúra önálló létezését. Véleménye szerint a „kultúrának nincs ontológiai bázisa, [...] mert a kultúra semmilyen folyamatot sem reprezentál” (p. 12, 76). Hasonlóan McLuhan redukcionista elméletéhez, Mitchell meghatározásában is a kultúra csupán közvetítő szereppel rendelkezik, melynek rendeltetése a politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok szimbolizálásában merül ki.

Tekintettel a kultúra interdiszciplináris jellegére, érdemes szemügyre egy, a geográfián kívül született kultúra-értelmezést is. PIETERSE, J. N. (2009) hollandiai szociológus szerint a kultúrák irányt, útmutatást, szabályokat és korlátokat szolgáltatnak arra vonatkozóan, hogy az emberek hogyan értelmezik környezetüket, és hoznak döntéseket lehetőségeik kihasználására. A kultúrák a társadalom által létrehozott konstrukciók, és a hatalmi viszonyok működését jelölik ki, ennek tulajdoníthatóan gyakran létezik feszültség különböző kultúrák között. Általában a domináns kultúrák keresik a kultúra jelentéstartalmának meghatározását, és a szubkultúrák – sok esetben a domináns kultúrával szembeni ellenállás megtestesüléseként – ennek kihívóiként lépnek elő. A kultúra ugyanakkor magában foglalja az identitások – legyen szó akár politikai, nemi, etnikai, vagy vallási identitásról – gyakorlását bizonyos értékek körül (PIETERSE, J. N. 2009).

A globalizáció kontextusában a kultúrának azonban néhány más szegmensét is szükséges a dolgozat szempontjából tisztázni. Ilyen a magas-, illetve a tömegkultúra megkülönböztetése, ahol az előbbi fogalom előbbi hétköznapi értelemben a műveltség megnyilvánulásával azonosítható, és olyan jól meghatározott helyekhez kötődik, mint például a könyvtárak, egyetemek, színházak. Ezzel némileg összeegyeztethetetlen a tömegkultúra, amelyet például a popzene vagy a hollywoodi filmek képviselnek. Bár a klasszikus kultúra jó ideje globalizált, a globalizáció viszonylatában legtöbbször a tömegkultúra homogenizációja merül fel problémaként (SZÁNTÓ, D. 2009).

A kultúrát globális keretek között vizsgálva SMITH, A. D. (1995) tanulmányában elveti a fogalom egyes számban történő használatát, mivel a kultúra életmódok, stílusok, értékek, hitek és szimbólumok gyűjteménye. Mivel ezeknek egymástól megkülönböztethető fajtái ismeretesek, ezért értelemszerűen kultúrából is több lesz. MCEWAN, C. (2008) a kultúrák globális léptékét illetően úgy érvel, hogy „a kultúrák a mindennapi élet részei, és a megosztott jelentések rendszerei, amelyek számos különböző térbeli léptéken léteznek (lokális, regionális, nemzeti, globális, közösségek, csoportok, vagy nemzetek között). A kultúrák a materiális és szociális világban is egyaránt léteznek, és inkább dinamikusak, mint passzívak. A kultúra akármelyik léptékhez köthető, mivel a fogalom inkább jelöl egy dinamikus változó folyamatot, mintsem egy dolgot (p. 274). A szinteket keresztezően azonban a globalizációban is kitüntetett jelentőségűek a kultúrtájak, ahol a globalizáció kultúrtájakra gyakorolt hatása elsődlegesen a táj globális hálózatokba való betagozódásában nyilvánul meg. A kultúrtájak a globalizáció viszonyai között is egyediek maradnak, viszont jóval komplexebb és hibridizáltabb jelleget öltenek, mint valaha (MACKAY, H. 2004).

4. Kulturális változások és kölcsönhatások

Mielőtt a kultúra globalizálódásának részletezéséhez térnénk, szükséges körüljárni a történelemben lezajlott nagyobb kulturális változásokat. A kultúrák változása különböző ütemben zajlott le az idő és tér függvényében. A változásokat mind a belső, mind a külső hatások egyaránt formálták, a kettő között pedig sajátos kölcsönhatási mechanizmusok figyelhetők meg. A belső hatásokra hozható példaként az innovációk, mint új technológiák kifejlesztése, amelyek módosíthatják a kulturális elemeket. Külső hatások példaként szolgálhat a gyarmatosítás, a globális piac kiépülése vagy éppen a turizmus, amelyek térformáló hatásai már régóta kutatási témái a földrajznak. Valójában a belülről és kívülről érkező impulzusok közötti különbségek egyre fokozottabban elhalványodnak. Napjaink kulturális változásainak problémája javarészt egyet jelent a külső és belső hatások elválaszthatatlanságának problémájával a deterritorializáció és a virtuális tér kiterjedése miatt.

A hosszú távú kulturális változások egyik markáns folyamatát jelzi a kulturális diffúzió, amely kulturális jellegzetességek intenzív térbeli terjedésében nyilvánul meg. Egy kulturális jellegében gazdag település vagy régió a diffúziós folyamatban ún. „kulturális szívet” alkot (MURRAY, W. 2006). Ezek a területek (pl. Mezopotámia, antik Görögország, Róma, stb.) a régmúltban szignifikánsan elkülönültek környezetüktől, vagyis kiemelt jelentőségű volt a határok szerepe nemcsak politikai, hanem kulturális szempontból is. A diffúzió személyes, vagy akár személytelen kölcsönhatások által is kibontakozhat. Például korábban hegemoniára törekvő birodalmak számítottak a diffúzió letéteményeseinek, míg manapság a megosztott jelentések, fogalmak, kulturális normák tágabb – akár virtuális – terekben áramlanak, ezért jelenleg a kulturális szívek folyamatosan deterritorializálódnak. Ennek ellenére a kulturális szívek még mindig adekvátan lokalizálhatók a világvárosok hálózatának képében.

Ahogy a kultúrák térben mozognak, elkerülhetetlenül kölcsönhatásba kerülnek egymással. Ezeknek a kölcsönhatásoknak alapvetően három típusa figyelhető meg, amelyek között természetesen lehetnek átmenetek, illetve átfedések is. Először is *asszimilációról* beszélhetünk, ha egy adott kultúra egy domináns kultúra alárendelődésének következtében elveszíti eredeti jellemvonásait (például a kisebbségek nyelvi és vallási asszimilációja az Osztrák-Magyar Monarchiában). A folyamat kimenetele globális léptéken kulturális homogenizációhoz vezethet. Az *akkulturáció* akkor áll fenn, ha egy csoport felveszi egy másik csoport kultúráját úgy, hogy néhány eredeti kulturális elemet megőriz magának (példának okáért a Latin-Amerika bennszülött népeinek hispanizálása). Ennek folyamán jelennek meg

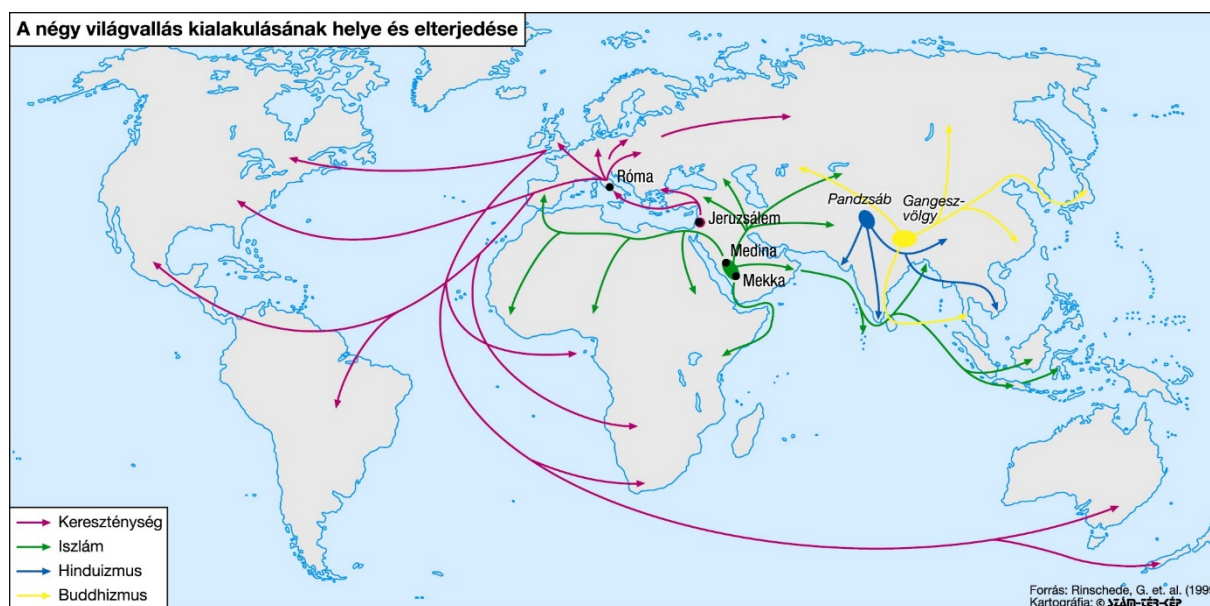
olyan térbeli heterogén mintázatok, amelyek a globalizációban és hibridizációban (hibriditásban) érhetők tetten. Végül a kulturális kölcsönhatások harmadik típusaként az *autarkia* jelenik meg, amikor kulturális fenyegetettség esetén egy kultúra ismételten érvényt szerez eredetiségének (példaként szolgálhat az európai zsidó diaszpórák). Ebben az esetben globális térbeli következményként fokozott mozaikosság és heterogonizáció jelentkezhet.

A globalizáció diskurzusok egyik fő jellemvonása az ellentétes álláspontok ütköztetése a globalizáció jövője kapcsán. Azonban nemcsak a globalizációt egységes entitásként értelmezendő jelennek meg különböző értelmezések, a globalizáció kulturális szegmensében is kirajzolódnak a hiperglobalisták, szkeptikusok, valamint a transzformációs nézőpont hívei. Előbbiek szerint a globalizáció a kulturális homogenizáción keresztül egységes világkultúra kialakulásához vezet, amelyben a nyugati (elsősorban USA-hoz köthető) elemek dominálnak. A radikális hiperglobalisták egyet értve ezzel, a folyamatot kulturális imperializmusként azonosítják. A globalisták álláspontja tehát egybevág az asszimilációval, mint a kulturális kölcsönhatások első típusával. A szkeptikusok ezzel szemben az autarkia modelljét fogadják el, vagyis a nemzetek és a nemzeti kultúrák létjogosultsága, jövőben is fontos szerepet játszó jelentősége mellett érvelnek. Ugyanakkor az álláspont szerint a kultúrák megőrzik lokalizálhatóságukat, ezáltal pedig inkább a térbeli heterogenitáshoz járulnak majd hozzá. A transzformációs nézőpont szerint a globalizáció a kultúrák összekeveredését, akkulturációját okozza, amelynek következtében új hibriditások és hálózatok jönnek létre (MACKAY, H. 2004).

5. A kulturális globalizáció történelmi kontextusban és a jelenkor új vonásai

A globalizáció politikai, és főleg gazdasági szegmensét meglehetősen nehézkes a 20. század második fele előtti időszakban elhelyezni. Ezzel szemben a kulturális globalizáció kapcsán többek érvelése szerint helytelen azt csupán jelenkori folyamatként jellemezni, mivel ez a folyamat már évszázadok óta fennáll még akkor is, ha korábban nem így nevezték (HELD D. et al. 1999). A kulturális globalizáció legelső fázisa a Föld benépesülésében és a nyelvcsaládok diffúziójában manifesztálódott. Ezt követően kialakultak az első globális hálózatok a világvallások keretein belül (3. ábra). Konvencionálisan hat ilyen világvallásról beszélhetünk: kereszténység, iszlám, buddhizmus, hinduizmus, judaizmus és a konfucianizmus. Az utolsó két vallás kulturális jelentőségük ellenére szűkebb területekre korlátozódnak. Ezzel

szemben a kereszténység és az iszlám területi kiterjedésüket tekintve is globálisnak tekinthetők, hiszen ezek a vallások kellően tudtak azonosulni a politikai szempontokkal. Ezáltal a keresztény és iszlám hódítások igazolni tudták területi követeléseiket. Ilyen értelemben különösen hatékonynak bizonyult a keresztény államok érvelése a 16-17. században, ugyanis a kereszténység diffúziója korábban soha nem tapasztalt méretekben bontakozott ki. Érdeemes megjegyezni, hogy a kereszténység expanziója totális asszimiláció helyett néha akkulturációs folyamatokban nyilvánult meg (például afrikai keresztény közösségek).



3. ábra: A négy világvallás kialakulásának helye és elterjedése. Forrás: RINSCHÉDE, G. 1999: p. 36.

Az európai imperializmus tehát a kereszténység által elvetette a jelenlegi kulturális globalizáció magvait. Érdeemes megjegyezni, hogy a kulturális diffúzió más – 19. századi európai kifejezéssel élve – magaskultúrákból kiindulva is lejátszódott, elsősorban az iszlám részéről (pl. Dél-Európában és Észak-Afrikában). A 19-20. században azonban a hangsúly a nemzeti-, illetve a szocializmus, liberalizmus és a tudomány szekuláris ideológiáira helyeződött át (CLAYTON, D. 2003). A nacionalizmus és a nemzeti kultúrák felemelkedése csak ritkán korlátozódott az egykori kulturális közösségek szintjére. A nemzetállam nyugati koncepciójának globális diffúzióját a kolonializmus kulturális hálózata tette lehetővé. A nemzetállamok létesülésében sarkalatos pontnak számított a társadalom ideológiáinak összekovácsolódása. A nemzetépítés számos kulturális vonzattal rendelkezett a közös nyelv és

oktatási rendszer kiépítésétől kezdve, a nemzeti kommunikációs hálózatokon keresztül a nemzeti szimbólumok lefektetéséig.

A nemzeti kultúrák megszilárdulásával párhuzamosan bizonyos szekuláris ideológiák is terjedni kezdtek. A Marx munkásságára épülő szocializmus ipari forradalmat követő megjelenése az egyik példája ennek a folyamatnak. Szintén ehhez a periódushoz köthető napjaink meghatározó politikai ideológiájának felbukkanása, a liberalizmus. A társadalom racionalizálódásának elemeként felértékelődő tudomány (elsősorban a természettudományok) azonosítható a harmadik ilyen típusú ideológiaként. A nemzetállami keretből kinövő kapitalizmus globális diffúziójának tulajdoníthatóan mind a mai napig megkérdőjelezhetetlen szerepet tölt be a korabeli kultúrák jellemzőinek alakításában. Mindezek értelmében kijelenthető, hogy a kulturális globalizáció kulminációja a gyarmatosítások idejére tehető (MACKAY, H. 2004). Vagyis a jelenlegi globális kulturális hálózatok már jóval a klasszikus értelemben vett globalizációs időszak előtt kialakultak.

Az utóbbi fél évszázad kulturális globalizációja azonban mind kvalitatív, mind kvantitatív tekintetben jelentősen új vonásokat mutat. HELD et al. (1999: p. 327) szerint: „Az utóbbi háromezer év kulturális kölcsönhatásainak komplexitása ellenére a képek, szimbólumok, gondolatok áramlása, a kommunikáció módozataink jelenkori kiterjedése teljesen egyedülálló és példátlan”. A kurrens kulturális globalizáció számtalan trend és új jellemvonás fényében különbözik elődjétől. Elsőként említhető a technológiai fejlődés következtében megjelenő új kulturális infrastruktúra (pl. rádióállomások), valamint új kulturális termékek megjelenése (pl. filmek). A kulturális kölcsönhatások már kevésbé állnak meg a határoknál, az interkulturális kapcsolatok visszatartóztathatatlanul bővülnek. Ugyancsak új sajátosság a kulturális iparágak megjelenése, amelyekben a transznacionális vállalatok elsősorban a nyugati vonásokban gazdag kulturális diffúziót serkentik. Ehhez kapcsolódóan megjelenik az új kulturális elemek létrehozásának meghatározásában kulcsfontosságú szerepet beöltő társadalmi elit.

A jelenkori kulturális globalizáció elválaszthatatlan a globalizáció többi szférájától. Például a posztfordizmust együttesen jellemző aspektusok, mint a tömegtermékek gyártásának hanyatlása, a termékszolgáltatások bővülése, a növekvő flexibilitás vagy a munkaerő feminizálódása egyúttal a kultúra átalakulását is önmagában foglalja olyannyira, hogy Stuart Hall véleménye szerint „amennyiben létezik posztfordizmus, akkor az inkább egy kulturális, mint gazdasági változás” (HALL, S. 1996: p. 233). A számítástechnika, a zene- és filmipar tanúsítják, hogy a materiális javak és technológiák világa a kulturális globalizáció jegyeiben bővelkednek. Ráadásul maga a kultúra is kommodifikálódott, vagyis a kultúra már nagy

mértékben olyan anyagiassult termékekre képezhető le, amelyek megjeleníthetők a globális piacon (MCEWAN, C. 2008). Így alakult át például a New York-i Gay Games („meleg olimpia”) politikai eseményből olyan kulturális közösséggé, ahol a szponzorok a homoszexualitást változtatják tőkére. A globális piacok terjedő hálózata, a kommunikáció és közlekedés növekvő sebessége, a gazdaság és kultúra közötti metszőpontok növekedése miatt egyesek szerint elkerülhetetlen a kulturális különbségek radikális megváltozása (MURRAY, W. 2006).

Azonban nemcsak a globalizációt értelmező megközelítések között jelennek meg különbségek, hanem a globalizáció kulturális aspektusainak értelmezése szempontjából is kirajzolódnak a *hiperglobalisták*, *szkeptikusok*, valamint a *transzformációs* nézőpont híveinek álláspontjai. Előbbiek szerint a sűrűsödő globális hálózatok, illetve a globalizálódó fogyasztói attitűdök növelik a kulturális egyöntetűséget. Ennek egyik változata a kulturális imperializmus, ami gyakran a túlzott általánosítás csapdájába esik, valamint a globalizáció meghatározó szerepét túlértékeli, de kétségtelenül a posztkolonialista viszonyok között is tetten érhető (MURRAY, W. 2006). A szkeptikusok ezzel szemben a nemzeti kultúrák létjogosultsága, jövőben is fontos szerepet betöltő jelentősége mellett érvelnek, kiemelve a kulturális különbségek konzisztenciáját és a konfliktusokban játszott kardinális szerepét. Ugyanakkor a kultúrák megőrzik lokalizálhatóságukat, ezáltal pedig inkább a térbeli heterogenitáshoz járulnak majd hozzá. A helyek jelentőségére építve, a transzformációs nézőpont szerint a globalizáció a kultúrák összekeveredését okozza, amelynek következtében az akkulturációs kölcsönhatások által új hibridek és hálózatok jönnek létre.

A szakirodalomban tehát alapvetően három perspektíva különíthető el a kulturális különbségek jellemzése szempontjából: kulturális differenciálódás vagy tartós differencia, kulturális konvergencia vagy növekvő egyenlőség, és kulturális hibridizáció vagy folyamatos keveredés (PIETERSE, J. N. 2009). Az első megközelítés – amely szerint a kulturális különbségek megváltoztathatatlanok – feltehetően a legrégebbi mindhárom közül. A második feltehetően ugyanolyan idős, mint a legkorábbi univerzalista eszmék a világvallásokban. A történelem során, különösen a felvilágosodástól kezdve, mindkét tézis többször is átértékelődött. A hibridizáció eszméje viszont már egy posztmodern „találmány”. A következő fejezetrészek e három álláspont elméleti megállapításait, hipotéziseit, valamint perspektíváit mutatják be.

6. Kulturális homogenizáció és globális kultúra?

Miért küldenek az ausztráliai őslakosok egymásnak havat ábrázoló karácsonyi üdvözlőlapokat? Miért kerül általában a térképek középső-felső részére Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok? Az ezekre a kérdésekre adható válaszok a kulturális imperializmus elméleti kereteibe ágyazódnak. PIETERSE, J. N. (2009, p. 44) szerint: „a világ egységesebbé válik a nyugatról által diktált technológiai, kereskedelmi és kulturális szinkronizálás által, amelyben a modernizáció a globalizációhoz kötve jelenik meg”. A kulturális imperializmus kezdete a gyarmatosítás időszakához tehető. A nyugati kultúra kapitalizmus-vezérelt diffúziója a koloniális kapcsolatokon keresztül ment végbe. A 20. század második felében jelentkező dekolonizáció azonban nem jelentette a kulturális imperializmus végét, hiszen a jelenlegi világrendszer irányításában legnagyobb szereppel rendelkező vállalatok, kormányok, szervezetek a kolonializmus időszakához hasonlóan ugyanabban a térségekben koncentrálnak. Ehhez kapcsolódóan megállapítható, hogy a kulturális imperializmus már nem kötődik kizárólagosan a nemzetállamokhoz, hanem önállósult gazdasági és politikai folyamattá változott (APPADURAI, A. 1996).

A kulturális imperializmus hajtóerejét az utóbbi évtizedekben a transznacionális vállalatok (TNC) adják, amelyek – legalábbis a kulturális homogenizáció teoretikusai szerint – túlnyomórészt az amerikai kultúra jegyeit viselik magukon (FRIEDMAN, T. L. 2005). A transznacionális vállalatok gazdasági, és egyben kulturális jelentőségének növekedésével párhuzamosan a fogyasztók kultúrája is homogenizálódik, mivel a globálisan egységesedő termékpaletta kiszorítja a helyi sajátosságokat a piacról. A fogyasztás nem pusztán a javak materiális értékére, hanem azok szimbolikus tartalmára is reflektál. A fogyasztói kultúra többet jelent egyszerű fogyasztásnál, hiszen a fogyasztás aktusa egyre inkább az önkifejezés és az identitás kinyilatkoztatásának fő forrásává válik (WATERS, M. 1995).

Fontos leszögezni, hogy a globalizáció nem csupán a kultúrára jelentős hatást gyakorló folyamattá, hanem a jelenkori kultúra központi lényegévé lépett elő, ezáltal a helyi kultúrák meghatározása csakis globális kontextusban lehetséges (ROBERTSON, R. 1992). Roland Robertson szerint egyrészt az individuális kinyilatkozások egyre inkább a globális léptéket célozzák meg, másrészt fogadóként az események értelmezése az egyének részéről egy univerzálisabb szemüvegen keresztül történik, amely szabványosított asszociációk elterjedéséhez vezet. Például ennek köszönhetően integrálódnak eseti légszennyezések szinte automatikus jelleggel a globális klímaváltozás témakörébe. A globális öntudat felemelkedése

az egységes globális kultúra kialakulásának lehetőségeit rejti magában. A világ „zsugorodása” által és a hasonló információkhoz, javakhoz, kulturális termékekhez való hozzáféréssel eltűnnek a helyi különbségek, vagyis az életmódok és kultúrák homogenizálódnak (SZÁNTÓ, D. 2009).

A Jihad vs McWorld című kötetben BENJAMIN BARBER (1995) amerikai politológus a globális kultúrát két oldalra osztja. Az egyiket képviseli a fogyasztásra építkező McWorld utópiája, a másik oldalon pedig a fundamentalista Jihad disztópiája jelenik meg. Azonban nem teljesen izolált entitásokról van szó, hiszen „A Jihad nem csak lázad a McWorld ellen, hanem elő is segíti annak terjedését, miközben a McWorld nem csak veszélyezteti, hanem újra is termeli a Jihadot” (p. 5). A szerző szerint a nemzetközi tőkeáramlások hatására lép kapcsolatba – egyszersmind konfliktusba – a bipoláris világ e két képviselője. A felosztás azonban némileg ellentmondásos, hiszen a McWorld-öt gazdasági aspektusok szerint definiálja, a Jihad-ot viszont etnikai és vallási jegyek alapján. Barber mind a kapitalista, mind a fundamentalista világrész tulajdonképpen egységes mivoltából indul ki, ugyanakkor elveti további pólusok kialakulásának lehetőségét. Sőt, a jövőképet illetően egységes, szekularizált fogyasztói társadalmat vizionál, mivel a helyi erőforrásokból táplálkozó Jihadnak nincs esélye a McWorld globális piaci mechanizmusaival szemben. A konklúzió értelmében a McWorld „a zsarnokság ijesztő formáit” hozza létre, amely a „láthatatlanul kényszerítő konzumerizmustól a kézzel fogható barbarizmusig” terjed (p. 220).

George Ritzer először 1993-ban jelentet meg, nagy hatást kiváltó könyvében a McDonald's transznacionális vállalatot vizsgálta, ennek alapján pedig megalkotta a mcdonaldizáció kifejezést (RITZER, G. 2000). A folyamat alatt a McDonald's mindazon szervezeti, termelési és megjelenési módozatait értette, amelyek a globalizációt reprezentálják. A modell középpontjában a vállalat hatékonyságnövelő, egységesített működési struktúrája helyezkedik el, amely a profitmaximalizálás érdekében a termelést és fogyasztást racionalizálja. Ezáltal megjósolhatóvá, standardizálttá válik a McDonald's menüje (pl. egy hamburger súlya a világ bármely pontján 45,36 gramm, átmérője pedig 9,84 cm). A homogenizált fogyasztási tömegkultúra a mcdonaldinációhoz hasonlóan olyan további szószülemények elterjedését eredményezte a globalizációs vitákban, mint a coca-kolonializáció, vagy a hollywoodizáció. Jóllehet ezek a kifejezések a globalizáció némileg eltérő aspektusaira reflektálnak, de mindegyik a globális kultúra hipotéziseként funkcionál (MCEWAN, C. 2008). A következőkben a kulturális homogenizálódás és kulturális imperializmus téziseinek alátámasztását öt

különböző vizsgálati szempont (nyelv, turizmus, globális márkák, média, demokrácia) alapján részletezzük.

A globális kultúra valóságképzetének legjelentősebb forrása az utóbbi évtizedekben világméretűvé növekedő tömegmédia. SKLAIR, L. (2006) szerint a tömegmédia által sugárzott kulturális hatásoknak való egyidejű kitettség végső soron az egész világot a McLuhan által vizionált „globális faluvá” változtatja. A nemzeti médiavállalatok globális konszernekkel szembeni folyamatos részesedéscsökkenése olyan méreteket öltött, hogy állami szubvenciók nélkül már aligha tudnának életben maradni. A Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 1997-ben aláírt átfogó keretrendszere a deregulációs folyamatok révén felgyorsította a médiaipar trösztösödését és transznacionális vállalatokká történő átszervezését (MURRAY, W. 2006). Ugyanakkor csökkent az állami szerepvállalás, nőtt a tőkekoncentráció, illetve a monopolhelyzetek kiépítésének célzata. Jól jellemzi a folyamatot, hogy a médiaiparból származó bevételek több mint 2/3-a 8 vállalat kezében összpontosult 2006-ban (STEGEER, M. 2009). Nem meglepő módon ezeknek a vállalatoknak a székhelye mind az USA-ban található, ezáltal a tömegmédia szükségképpen homogenizálódik (SZÁNTÓ, D. 2009).

A Földön jelenleg körülbelül 7000 nyelv létezik, de a mai folyamatok tükrében az előrejelzések 2100-ra 50-90%-os nyelvkihalást prognosztizálnak (STEGEER, M. 2009). A pesszimista forgatókönyvet igyekszik alátámasztani az a tény, amely szerint a nyelvek több mint 60%-át kevesebb, mint 10000 fő beszéli, körülbelül negyedét pedig kevesebb, mint 1000 fő (MURRAY, W. 2006). Jóllehet még mindig a kínai mandarint beszélik a legtöbben (az angolul folyékonyan beszélők száma „csak” 760 millió fő), illetve Földünk jelenlegi népességszaporulata nem kedvez az angolnak, ennek ellenére az angol egyeduralom „a falakra van írva”, mert a különböző társadalmi struktúrákat, intézményeket, berendezéseket hódítja meg, azok elsődleges, sőt kizárólagos nyelvává válik (ANKERL G. 2000). Az angol bizonyos szférákban – mint például a légi közlekedés, internet, pénzügy, informatika, nemzetközi tudományos folyóiratok – már gyakorlatilag lingua francaként azonosítható. A brit kolonializmus öröksége, valamint az USA globális hegemon pozíciója a biztosíték arra, hogy a közeljövőben is folytatódni fog az angol nyelv előretörése, a kultúra egyik fontos dimenziójának homogenizálódását szemlélítve.

A turizmus mára az egyik legfontosabb és legáltalánosabb gazdasági tevékenységgé vált. A modern tömegturizmust gyakran azonosítják a fordizmus tömegtermelési modelljével, hiszen a turisztikai kínálatok a standardizálódás jegyeit viselik magukon (4. ábra). Az etalon ilyen értelemben egy olyan csomag, amelyben a tenger és a nap jelenik meg szervezőelvként

(pl. képeslapok). A közkedvelt turisztikai desztinációk környezetét egységesített, globálisan szerveződő szállodaláncok foglalják el. A turisták általában az időtöltés alatt sem kívánnak otthoni életmódjuktól, fogyasztási kultúrájuktól elszakadni, ezért bizonyos szinten exportálják kultúrájukat az adott közegbe. Az igényeknek való megfelelés érdekében a desztinációk kénytelenek nyugati kulturális termékekkel bővíteni portfóliójukat, ezáltal csorbítva a helyi kultúrákat.



4. ábra: Homogenizált desztinációk. Forrás: <http://louishellman.co.uk>

A TNC-k gazdasági, és egyben kulturális jelentőségének növekedésével párhuzamosan a fogyasztók kultúrája homogenizálódik, mivel a globálisan egységesedő termékpaletta kiszorítja a helyi attribútumokat a piacról. Ennek a folyamatnak a globális márkák a letéteményesei. A McDonald's megközelítőleg 35000 egységet működtet több mint 119

országban, és naponta körülbelül 68 millió vendéget szolgál ki (2012-as adat). Az 1990-es években nem volt ritka az olyan időszak, amikor négyóránként nyitottak meg egy újabb McDonald's éttermet. Az 1997-es megnyitást követően, a suvai (Fidzsi-szigetek) épület előtt - bejutásra várva - 400 méteres sor alakult ki (MURRAY, W. 2006). Történt mindez egy olyan városban, amelynek népessége nem éri el a 100 ezer főt. Ha már a mcdonaldizáció mellett a coco-kolonializáció is említésre került, megjegyezhető, hogy manapság a Coca-Cola szinte kivétel nélkül bármelyik országban kapható, transzkulturális eszközzé vált (természetesen az USA domináns hatásával átítatva). Ráadásul a kóla fogyasztás és jólét között laza, de egyértelmű kapcsolat mutatatható ki (CSÉFALVAY Z. 2004).

7. A homogén globális kultúra kritikái

Az első és talán legszignifikánsabb megállapítás szerint a globális gazdaság, politika és kultúra ideája egy olyan közös világszintű entitást feltételez, amely valójában nem létezik (WASHBOURNE, N. 2005). A nyugat kulturális imperializmusát valamelyest cáfolja, hogy a homogenizáló törekvések képzete csupán korlátozott hatókörben érvényesül, elsősorban a gazdasági javak fogyasztásában. Ráadásul az adott termékek fogyasztása egyre kevésbé kötelező jellegű, hiszen az egyének számára számtalan lehetőség kínálkozik a kulturális impulzusok tudatos megkerülésére (WATERS, M. 1995). Az így beállított nyugati kulturális imperializmus korlátlan eróziójának súlykolása minden bizonnyal túlzó, hiszen az évszázadok óta fennálló koloniális, illetve posztkoloniális viszonyok ellenére a világ kulturális értelemben egyáltalán nem hasonlítható egy tabula rasához.

Másodszor, a globalizáció felfutásával párhuzamosan az egyes kultúrák közötti globális konfliktusok soha nem látott szintre emelkedtek. 1993-ban Samuel Huntington, a Harvard Egyetem Stratégiai Tanulmányok Intézetének igazgatója, egy széles vitát kiváltó publikációt tett közzé, amelyben amellett érvel, hogy a következő évtizedek globális politikáját a civilizációk összecsapása fogja meghatározni (HUNTINGTON, S. 2008). Érvelése szerint a hidegháború végével a geopolitika keretei jelentős mértékben kitágulnak, a kétpólusú rendszer helyett pedig a fő törésvonalak a nyugati és nem-nyugati, illetve a nem-nyugati civilizációkon belül lesznek. Huntington nem véletlenül beszél törésvonalokról, hiszen a civilizációs összecsapásokat tektonikai analógiára húzza rá. A véres konfliktusokat elkerülendő több javaslatot is tesz: nagyobb kooperáció Észak-Amerika és Európa között; Kelet-Európa és Latin-

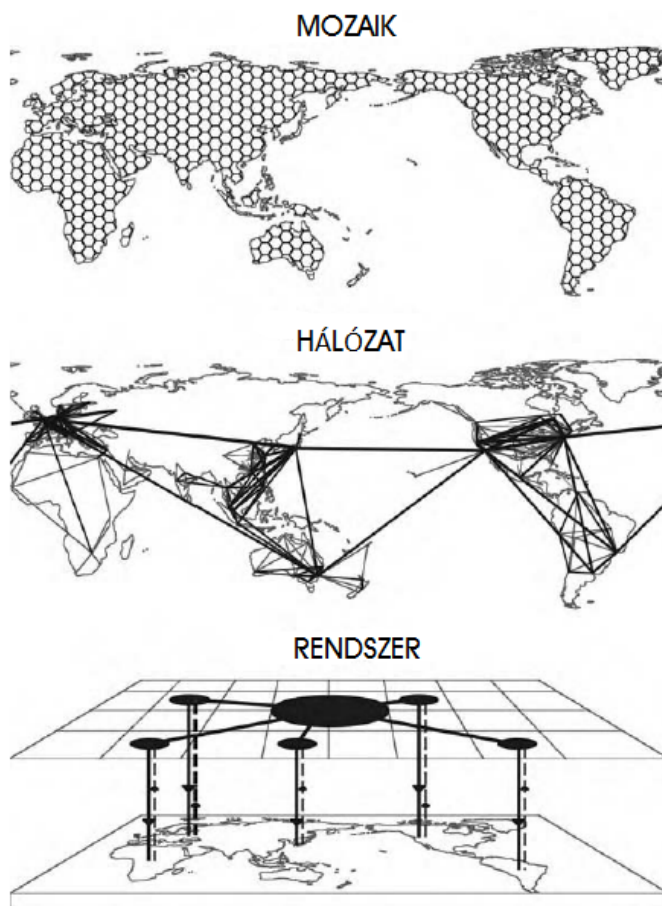
Amerika bevonása a nyugati tömbbe; kooperatív kapcsolatok kiépítése Japánnal és Oroszországgal; illetve a nyugat katonai és politikai hatalmának fenntartása a világbéke érdekében.

A civilizációk összecsapását a tanulmányt követően megjelenő kötetében már kiterjesztette egy átfogó kulturális tézisre „mert a kultúra válik mérvadóvá, és a kulturális identitás az, ami a legátfogóbb tartalommal bír a legtöbb ember számára” (p. 14), valamint a „hidegháború utáni világ összetartásának, széthúzásának és konfliktusainak szabályait a kultúra és a kulturális – végső szinten civilizációs – identitások alakítják (p. 15). Huntington rendszerének egyik legfontosabb eleme a civilizációk összecsapásának nyílt hangoztatása, ahol a konfliktusok törésvonalainak képében a kultúra jelenik meg. Ebben az értelmezésben a kultúra a differenciálódás mozgatórugójaként jelenik meg.

Harmadrészt, amennyiben a kultúrát megosztott jelentések csomagjaként azonosítjuk, úgy azt tapasztaljuk, hogy a világon számtalan ilyen rendszer található. A kulturális áramlások termékeire, képeire és szimbólumaira adott válaszok a kultúrák részéről térségenként változnak, vagyis az emberek különböző helyeken különböző technikákat és technológiákat alkalmaznak kultúrájuk reprodukciójára (APPADURAI, A. 1996). Ezek a technikák különböző mintázatokkal rendelkeznek a kultúra diszperzióját, behatolását és léptékét illetően. Ennélfogva bizonyos kultúrák nagyobb eséllyel globalizálódnak (főleg azok, amelyek a televízióban és mozikban reprodukálódnak). Mindenesetre ezek a kultúrák nem számolják fel teljesen a lokális kultúrákat, a lényeg inkább e különböző kultúrák érintkezésére helyeződik. Továbbá a termékek és szimbólumok globalizációja nem feltétlenül jelent egyet a westernizációval, például Japán a dochaku elv alapján – amely az autenticitás védelmét szorgalmazza – kevésbé részesíti előnyben a Japán-specifikus termékek exportálását, mivel azokat inkább a belső piacra szánja. Éppen ezért az exportban részt vevő árucikkeket javarészt a lokális igényekhez igazítják (McEWAN, C. 2008).

A globalizációs vitákban gyakran megfigyelhetjük a léptékek megkülönböztetésétől és egy bizonyos szinten tapasztalt folyamatokat hajlamosak a többi szintre is érvényesnek tartani. Ennek hozománya azok a felfogások, amelyeknek célja egyetlen jellegzetes motívumban megragadni a kulturális globalizáció lényegét. Azonban, ha történik is egyetlen ilyen motívumban megragadható egységesülés, a világrendszer irányába történő elmozdulás nem szükségszerűen hozza magával a fokozottabb integrációt (ROBERTSON, R. 1992). Jóllehet a technológiai diffúzió, a média és a fogyasztás mintázatai, illetve az ezeket keretbe foglaló transznacionális és multinacionális vállalatok ugyan létrehoznak egy globális kultúrát, ez nem

helyettesíti a nemzeti és lokális kultúrákat, csupán a léptékek között keresztezi őket az adott társadalmi feltételek szerint (WASHBOURNE, N. 2005).



5. ábra: Három modell a lokális-globális kölcsönhatásokra. Forrás: MURRAY, W. E. (2006: p.) 50. nyomán

A helyek jelentőségét támasztja alá azon egyszerű tény, amely szerint a globális lépték is – mint társadalmi konstrukció – a lokálisból épül fel, egyszersmind rámutatva a léptékek fontosságára a globalizációs diskurzusban (GIBSON-GRAHAM, J. K. 2002). Ebből adódóan a globális folyamatok is tulajdonképpen térben kiterjesztett, lokális áramlások (5. ábra). Az egymás mellé illesztett, de jellegükben egyedi helyek jelentik a világ *mozaikos* elképzelésének építőköveit. Ez a koncepció a határok, a helyi identitások jelentőségét hangsúlyozza, a globális hatósugarú áramlásokban pedig a tradíciók veszélyeztetését látja. A *hálózatos* koncepcióban a lokális lesz a globális, a globális pedig a lokális, vagyis a léptékek szintézise valósul meg (lásd későbbi fejezetben „glokalizáció”). A *rendszerelméletben* a globális struktúrák és folyamatok (mint például a kapitalizmus) az egyes helyeket egyediségüknél fogva integrálják egymásba. A

három modell nem válik el élesen egymástól, hiszen összegzésükből egy többirányú áramlások által kialakított hálózati rendszert kapunk, amelyek beágyazódva egy átfogó rendszerbe differenciált tereket hoznak létre saját csomópontjaiknál (LATHAM, A. 2002).

Jelenlegi világunkban a kulturális áramlások javarészt aszimmetrikusak, kulturális vonatkozásban is centrumokat és perifériákat alakítva ki. Kétségtelen, hogy a centrumok irányából intenzívebb áramlás érhető tetten, azonban ezt nem lehet elvonatkoztatni a gazdasági és politikai hatalom egyenlőtlen elosztásától. A hegemonia fenntartásában így fontos tényezőként jelennek meg a különböző kulturális formák és javak, de ezeket nem lehet elvonatkoztatni a politikai és gazdasági érdekektől. Ebben a tekintetben a kultúra ideológia lesz (HANNERZ, U. 1996). Ezáltal érthetőek meg az egyenlőtlen áramlások következtében létrejött kulturális ellenállások. WALLERSTEIN, I. (2010) szerint ebben a szituációban a periféria helyi értelmisége, valamint politikai vezetői az autenticitás elemeit emelik újra a helyi köztudatba az ellenhegemonia kialakítása érdekében. A kozmopolita és lokális kulturális mintázatok ilyen szembekerülése alapjaiban vonják kétségbe a globális kultúra képzetét.

A kulturális imperializmus koncepciójának teoretikusai a globalizációnak általában túlságosan meghatározó szerepet tulajdonítanak, és így a globalizációban érintett folyamatokat túláltalánosítják. Az egyedi jellemvonások, a térbeliség, illetve a lokális kultúrák szerepe viszont ebből kifolyólag háttérbe szorulnak. Az eredmény pedig egy olyan általános teória („grand theory”), amely ellen a geográfusok (legalábbis a vasfüggönyön túl) az 1980-as évek óta síkra szállnak (TOMLINSON, J. 1991). Véleménye szerint a kulturális imperializmus homogenizáló teóriái túlértékeltek, ugyanakkor lekezelően bánnak a domináns kultúra feltételezett fogadóival. Azt láttatják, hogy a kulturálisan marginalizálódott népesség a globalizáció hatásainak passzív elszenvetője. Másrészt nem ismerik el a különböző kulturális identitások redukálhatatlan autonómiáját (WALLERSTEIN, I. 2010).

AMIN, S. (2004) tanulmányában úgy vélekedik, hogy a globalizáció valójában az etnikai és kulturális különbségek ismételt megerősödéséhez vezetett. A ligatúrák leomlásával az emberek nehezen találnak kapaszkodót, ezért egyre jobban ragaszkodnak azokhoz a csoport-hovatartozásokhoz, amelyekben védelmet találnak (SZÁNTÓ D. 2009). Ebben a szituációban az érintett csoportok gyakran visszatérnek felmenőik értékrendjéhez, vagy éppen új identitásokat alakítanak ki maguknak (KNOX, P. L. – MARSTON, S. A. 2008). Paradox módon pont a globalizáció nyit teret az ilyen követeléseknek, illetve a követelések nagyobb léptékű megjelenésének a média és a kulturális hálózatok által.

8. Hibriditás és hibridizáció

A globalizációt bemutató legismertebb bestsellerek (FRIEDMAN, T. L. 1999; FUKUYAMA, F. 2014) előszeretettel értékelik a globalizációt olyan folyamatként, amely végső soron mindent homogenizál. A frappáns megnevezések (coca-kolonializáció, mcdonaldizáció, hollywoodizáció) azonban egyoldalúan vizsgálódnak, ráadásul nagyobb szenzációt jelent a világ felosztása bináris pólusokra, mint a globalizáció komplexitásának finomságaira történő rávilágítás. Ezzel szemben a szakirodalomban felemelkedőben van egy olyan irányzat, amely a hibridizációs folyamatokra hívja fel a figyelmet (MITCHELL, K. 2005). Az érvelés szerint a globális kulturális áramlások nem egyirányú westernizációs folyamatok, hanem egyre összetettebbé váló hibrid formák kisugárzásai. Ebben a megvilágításban az egyén szerepe is felértékelődik, ezáltal pedig már nem a globalizáció passzív elszenvedőjeként jelenik meg.

A globalizációs vitákban régóta kulcskérdés a nemzetállamok szerepe. Egyes álláspontok szerint a nemzeti identitás önmagában is asszimiláló tényező, míg más vélekedések az etnikai-vallási pluralizmus, a kisebbségi jogok, illetve a nemzetállami keretek összeegyeztethetősége mellett érvelnek. Ez utóbbi megközelítés a multikulturalizmus fogalmát hívta életre, amely a kultúrák abszorpciója helyett a kulturális mozaikot helyezi előtérbe (WERBNER, P. 1997). A multikulturalizmus olyan ideológia és állami politika a kulturálisan különböző népesség együttélésének támogatására, amely szerint minden kultúra különböző és elkülöníthető, de ezek a különbségek pozitívumnak, értéknek számítanak (MCEWAN, C. 2005). Fontos leszögezni, hogy a demográfiailag érvényesülő multikulturalizmus nem feltétlenül feltételezi a fennálló társadalmi diverzitás intézményi és jogi elismerését. Bár a multikulturalizmus előremutató ideológiának tűnhet, néha a különbözőségek hangoztatása éppen hogy nacionalizmusba vagy rasszizmusba csaphat át. Vagyis a jelenség felületesen a társadalmi elfogadottság növekedését érzékelteti, de valójában az integráció szegregációval szembeni hiányára mutat rá.

A multikulturalizmus sok szálon kapcsolódik a transzkulturációhoz, amely élesen elkülönülő kulturális formák és gyakorlatok egymásba fonódása során létrejövő új entitásokat jellemző folyamatot jelöl (GREGORY et al. 2011). Az akkulturációval szemben az különbözteti meg, hogy a kulturális kölcsönhatások nem egyoldalúan zajlanak, hanem mindkét oldal a folyamat során kulturális veszteséget és nyereséget egyaránt elszenved. Mindenesetre valamelyik csoport relatíve jelentősebb hatalmi pozícióinak tulajdoníthatóan jellemző a kölcsönhatások aszimmetrikus megjelenése (ANDERSON, J. 2010). Ezt a kulcsfontosságú kulturális folyamatot mindig külső kényszer indukálja (általában a migráció során jelentkező

kulturális imperializmus). Nem véletlenül tett szert a fogalom jelentékeny hírnévre a posztkolonialista tanulmányokban, ahol lehetőséget teremtett a gyarmatosító és gyarmatosított közötti kulturális áramlások, és az ezek helyszínéül szolgáló kontaktzónák kifinomult elemzéséhez (GREGORY et al. 2011).

A multikulturalizmus és a transzkulturáció helyett a hibriditás a kultúra konceptualizálásának egy sokkal progresszívebb módját nyújtja. A hibriditás ledönti a határokat, szakítva a kulturális keveredés olvasztótégelyben és mozaikosságban kifejeződő eszményével, alapjaiban megkérdőjelezve a kulturális különbségek éles elválasztó határokon alapuló hierarchikus rendszerét (NIEDERMÜLLER P. 1999). Az utóbbi évtizedekben számos tudományterület (nyelvészet, kulturális antropológia, kritikai irodalomtudomány) használta elméleti alapként a fogalmat. Jóllehet a hibriditás értelmezése területenként változik, számos interdiszciplinárisan megfogható jellemzővel is rendelkezik.

A hibriditás tudományos diskurzusban betöltött jelentősége az öt felépítő különböző elemek integrálásában áll, hiszen olyan folyamatok megragadására is alkalmas, amelyek csupán egyetlen aspektusra vonatkoznak (például kreolizáció a nyelvi keveredések jellemzésére vagy szinkretizmus a vallástudományban). Rögzített dichotómiák elleni szembenállása, illetve anti-esszencializmusa révén sokkal inkább folyamatként értelmezhető. A hibriditás nyújtja a legszélesebb spektrumú interdiszciplináris értelmező keretet a kulturális keveredés leírására, amelynek során új és különböző entitások jönnek létre, magukban foglalva a – sokszor egymás között kibékíthetetlen – forráselemek jellemzőit (MITCHELL, K. 2005).

Maga a hibrid szó eredetileg – a mestizaje szinonimájaként – fajkeveredésre vonatkozó jelentéstartalommal rendelkezett, azonban az utóbbi évtizedekben számos tudományterület (nyelvészet, kulturális antropológia, kritikai irodalomtudomány) újra felfedezte és egyben újraértelmezte magának. A fogalom újjáéledése Mikhail Bakhtin neves filozófusnak és irodalomkritikusnak köszönhető, aki a nyelvi jelentések ambivalenciájának, illetve társadalmi-politikai beágyazottságának kiemelésére használta a hibriditást (YOUNG, R. 1995). A fogalom sikertörténete egyértelműen Homi K. Bhabhához, a posztkoloniális kritika egyik élenjáró képviselőjéhez köthető. BHABHA, H. K. (1994) szerint a gyarmatosítás során kialakuló kulturális kölcsönhatások és identitások nem értelmezhetőek az „én és másik”, a „saját és idegen kultúra” statikus dichotómiájában, hanem sokkal inkább egy folyamatról van szó, amelyben a diszkrimináció és ellenállás egy be nem vallott belső meghasadást („splitting”) idéz elő. Ennek köszönhetően „a kulturális újratermelődés nem ugyanazt a végterméket eredményezi, hanem valami mást, a hibridet” (BHABHA, H. K: p. 159).

A hibriditás koloniális előállítását Bhabha a Biblia indiai terjesztésével szemlélteti. A helyiek a tekintélynek ezt a kifejeződését hitvilágukból adódóan kulturálisan félreértették, mivel úgy vélték, az angolok marhahúst fogyasztanak, ezért Isten ígéje nem jöhet az ő szájukból. Így a Biblia kinyomtatását és terjedését – eredetileg az angol nemzeti tekintélyt szimbolizálандó – az indiaiak nem az angolok közbenjárásának tulajdonították. A gyarmatosító hatalom jelképéből így lett a kulturális különбözés jele. Ahogy Bhabha értelmezi, a hibriditás az autoritás jeléből a kulturális különбözöség jelébe való elcsúszást ragadja meg. Tehát a hibriditás nem egy harmadik varázsszó, amely megoldana két kultúra közötti feszültséget.

Bhabha amelletт érvel, hogy az egymással szemben álló kulturális identitások helyett manapság inkább a hibrid identitások belső meghasadtsága generálja a konfliktusokat a posztkoloniális társadalmakban: „az elfogadás rendszerére építkező autoritás nem tart tükröt az egyén felé, hanem egy meghasadt felület nyújt az egyén, és duplázódása, a hibrid számára” (p. 162). Ennek megfelelően a posztkoloniális helyzetben új kultúrafogalomra van szükség, amely már nem az autochton és homogén nemzeti kultúrával kapcsolatos elképzelésekre támaszkodik. A kulturális sokféleség súlypontjának áthelyezése a kulturális különбözösésre egyúttal nyilvánvaló eltávolodást jelent a multikulturalizmustól, amellyel szemben a hibriditás fogalma a kulturális pluralizmus alternatív modelljéül szolgálhat. Bhabha határozottan elutasítja a kulturális sokféleség liberális követelményét, amiben ő csupán a kontroll és behatárolás egyik formáját látja (BUDEN, B. 2003).

Bhabha Bakhtin gondolatait a gyarmatosítás szituációjába átemelve arra a következtetésre jutott, hogy a hegemon koloniális diskurzus nyelvezete – kapcsolatba kerülve a gyarmatosított valósággal – aláaknázza saját hatalmi szimbólumait, ezáltal akaratlanul hibridizált tereket hoz létre. A Bhabha által harmadik térként aposztrofált új entitások az ellenállás szofisztikált keretfeltételeit biztosítják. A kulturális hibriditás gondolata teszi lehetővé Bhabha számára, hogy kialakítsa az ún. harmadik tér fogalmát. Az objektív, vagy első tér, illetve az észlelt vagy második tér mellett a harmadik tér a bináris ellentéteken túllépő identitások tere. Ebben a hibridizáció következményeként létrehozott térben akadálytalanul kibontakozhatnak a posztkoloniális világ társadalmilag és kulturálisan produktív képességei. Bhabha szerint ennek a harmadik térnek a feltárásával „kikerülhetünk a polaritás politikájából, és átadhatjuk magunkat a bennünk lévő másságnak” (BHABHA, H. 1994, p. 56). A harmadik tér hipotetikusán alkalmas lehet ilyen nagyratörő célok megvalósításához, ám a koncepciót kétségtelenül gyengíti, hogy a harmadik tér tulajdonképpen nem létezik (MITCHELL, K. 1997).

WERBNER, P. (1997) véleménye szerint a hibriditás fogalmában nincs semmi újdonság, hiszen a kultúrák sohasem izolálódtak el teljes mértékben egymástól, ezáltal mindig is ki voltak téve külső hatásoknak, amelyek eleve hibridizálták a kultúrákat. Vagyis az ún. diszkrét kulturális struktúrák egy korábbi hibridizáció eredményeiként jöttek létre, és emiatt nem tekinthetők „tiszta forrásnak” (GARCÍA-CANCLINI, N. 1995, p. 25). A diszkrétből a hibridbe, majd abból az új diszkrét formába történő áthajlás szintetizálását nyújtják a hibridizációs ciklusok. A modell szerint a történelem során a heterogénebb formákból homogénebbekbe kerülünk, majd ezt követően újból heterogénebb állapotba, és így tovább. A köztes fázisban viszont nem lehetséges a teljes homogenitás elérése (STROSS, B. 1999).

A hibriditást kritizálók általános vélekedése szerint a koncepció tulajdonképpen csak egy elvonatkoztatás azoktól a társadalmi kölcsönhatásoktól és gyakorlatoktól, amelyek ténylegesen tereket hoznak létre (MITCHELL, K. 2005). Ugyanakkor az absztrakt metaforaként való túlhasználat miatt a struktúrák túlbonyolításán kívül a hibriditás és a hozzá kapcsolódó elméletek (például a harmadik tér) általában nem segítik új tudás előállítását. FRIEDMAN, J. (2000) tanulmányában a hibriditás egy túlságosan is intellektualizált, jelentéktelen diskurzusnak tűnik. A szerző szerint a fogalom létének fenntartásában csupán harmadik világból származó magasan képzett értelmiségiek érdekeltek saját nézőpontjuk alátámasztása érdekében, amely azonban teljesen elszakadt saját társadalmuk mindennapi valóságaitól, érdekeitől és problémáitól.

GARCÍA-CANCLINI, N. (1995) latin-amerikai hibriditási formákat elemző munkája alighanem a fenti érvelések fényében is nehezen kritizálható, mivel a hibriditást konkrét politikai és gazdasági kontextusba helyezi, egyszersmind figyelmeztetve az olvasót a hibriditás használatának korlátoltságára. Véleménye szerint csakis a hibriditás segít megérteni Latin-Amerika modernitásának és modernizmusának ambivalenciáját „Sem az egyediség hangoztatása, sem a függőségi elméletek, sem a Latin-Amerika szürreális valóságát hangsúlyozó dicsőítések nem képesek hibrid kultúránkra magyarázatot adni” (p. 6). A szerző értelmezésében a hibridizáció a kulturális és gazdasági modernizáció közötti ellentmondások kibékítését szolgáló folyamat.

KRAIDY, M. M. (2005) a hibriditás geopolitikai meghatározottságára hívja fel a figyelmet, összehasonlítva a kulturális identitás narratívájának két, jellegében hasonló példáját: a francia posztkoloniális viszonyokba ágyazódó *négritude* és *créolité* mozgalmakat. Az 1950-es évek Afrikájában kialakult *négritude* három ideológiai pillérre támaszkodott: egyrészt kulturálisan a fekete egyediségre, gazdaságilag az akkori szocialista eszmékre, politikailag

pedig a függetlenségre és a pánafrikai egységre. A mozgalom teoretikusai elvetették a hibriditást, helyette a kulturális relativizmus mellett érveltek. Ezzel szemben a créolite a Karib-térség történelmi helyzetéből kiindulva kaotikus, heterogén globális kultúrát vizionált, amelyben az egyes kultúrák folyamatos, kölcsönös hibridizációs állapot részesei. Mind a négritude specifikumra vonatkozó felmagasztalása, mind a créolité keveredési beállítottsága ugyanabból a probléma felismeréséből fakad, de a geopolitikai irányultság függvényében eltérően a hibridizáció eltérő értelmezéséhez vezet.

A hibridizáció létrejöttében kulcsszerep hárul a térbeli viszonyokra, ugyanis ezt az új kulturális formát a lokális és globális szintek összefonódása hozza létre. Ebben az értelmezésben az egyes léptékekhez köthető folyamatok nem egymással szemben állva érvényesülnek, hanem mint egymásból következő, egymást erősítő entitások fogalmazódnak meg (SZÁNTÓ, D. 2009). Ehhez a koncepcióhoz köthető a glocalizáció gondolata is, amely a globális és lokális jelzők keveredéséből jött létre, és a globalizáció kontextusában a helyek fontosságát nyomatékosítja. Bár a fogalmat elsősorban a régiók globális folyamatokat alakító szerepének kiemelésére használják, a glocalizáció a különböző léptékeken lejátszódó hibridizációs folyamatok összekötésére is kiválóan alkalmas (GREGORY et. al 2011). Ebben az értelmezésben a helyi szereplők már nem a globalizáció kulturális áramlásainak célpontjai, hanem a helyi sajátosságok tükröződése folytán a folyamatok immanens alakítói. A helyek szerepének fontosságát igazolják az etnikailag, nyelvileg és vallásilag heterogén globális nagyvárosok (például New York, Los Angeles, Hong Kong, London), amelyek a legintenzívebb tereit nyújtják a hibridizációs folyamatoknak (APPADURAI, A. 1996).

A kultúrák homogenizálódásában hívők között – elutasítva mind az utópisztikus, mind a disztópikus kimeneteket – elterjedt egy olyan nézet, amely egy világméretű hibrid kultúrát vizionál (MCEWAN, 2008). Ez a kultúra homogén, de természetében nem teljesen nyugati kötődésű. Ebben az esetben is a westernizáció tűnik fel, de nem kizárólagos, és nem egyirányú folyamatként, vagyis a domináns kultúra magán viseli az alárendelt kultúrák jegyeit. Például a brit teaivási szokások az Indiával kötött gyarmati kapcsolatokról eredeztethetők, és az angol nyelv számos szót az indiai szubkontinensről kölcsönzött (pl. shampoo, bungalow, pyjamas). Ugyancsak példaként szolgálnak a latin és fekete lakosság észak-amerikai jelenlétéből fakadó hibrid mintázatok, amelyek mára az amerikai kultúra organikus részévé váltak. Abszurd módon ezek az elemek a domináns kultúrába beépülve a neo-imperialista hálózatokon keresztül részt vesznek a westernizációban, tehát a kulturális imperializmust is ennek kontextusában szükséges vizsgálni.

9. A kulturális globalizáció árnyoldalai

Eddig a globalizáció kulturális dimenzióinak általános értelmezése került bemutatásra. A globalizáció vagy a hibridizáció, mint jellegadó folyamatok által már a dolgozatban megjelent a helyek fontosságának hangsúlyozása. Jóllehet több helyen is példák szintjén megjelentek területi szempontok az érzékeltetés végett, direkt módon nem került sor a folyamatok regionális keretek közötti vizsgálatára. A következő fejezetek olyan releváns makrotérsegeket helyeznek górcső alá, amelyekben a globalizáció valamilyen kulturális dimenziója kardinális szerepet tölt be a helyi kultúrák alakulásában. A továbbiakban egyrészt ilyen szemszögből mutatunk be általános helyzetelemzéseket egy bizonyos szegmensre fókuszálva.

Manapság talán kétség sem férhet ahhoz, hogy a kulturális globalizáció, a modernizmus és tradicionalizmus közötti feszültségek és ellentmondások legrelevánsabb megjelenése az arab világban érhető tetten. A fejezet első esettanulmánya az arab társadalom modern kori helykeresését helyezi a vizsgálat középpontjába. A következő példa egy kevésbé látványos, de a kultúra szempontjából annál lényegesebb szegmensét mutatja be a dolgozat problémakörének; nevezetesen a tömegmédiában lejátszódó homogenizációs trendeket. Vajon Latin-Amerikában, a telenovellák hazájában is megfigyelhetők ezek a folyamatok? Ezt követően ázsiai perspektívában elemezzük a gazdasági nyitás eredményeként beáramló kulturális termékek problémáját, és az ezekre adott válaszokat. Végezetül az afrikai kontinens multidimenzionális problémahalmazának megragadására történik kísérlet a globalizáció hatásainak kontextusában.

9.1 Az arab világ és a kulturális globalizáció

Bármilyen formában is áll fenn a „civilizációk összezsapása”, egész biztosan kölcsönös interakciókat foglal magában. A kapitalista nyugaton végbement hatalmas társadalmi-gazdasági változások rendkívüli mértékű hatást gyakoroltak az arab világra is. Azonban a hatások egy ellentmondásokkal telített régióba ágyazódtak be. A formailag végbement kulturális és politikai dekolonializáció ellenére a hatalmi központ, illetve a periféria relációjában kevés változás történt. Sőt, egyes vélemények szerint a neokolonializmus korszakában tovább emelkedett az arab országok kiszolgáltatottsága (HENRY, C. M. – SPRINGBORG, R. 2001). Ilyen értelemben az arab értelmiségiek a globalizációt a

neokolonializmus utolsó fázisaként aposztrofálják, amely végső soron egyet jelent az amerikanizálódás győzelmével.

Az arab értelmiség körében alapvetően három különböző attitűd létezik a globalizáció kulturális dimenziója iránt (MOUSSALLI, A. 2007). Vannak azok, akik eleve elutasítják, – azonosítva azt az imperializmussal és kulturális invázióval – amely erodálja a hagyományokat, a hitet, és az arab nemzeti identitást. Mások – egy szűkebb csoport, elsősorban az olajmonarchiákban – üdvözlők a globalizációt, és a nyugati kulturális formák átvételében érdekeltek. Végül a harmadik csoport a globalizáció azon formáit keresi, amely összeegyeztethető az emberek nemzeti- és kulturális érdekeivel. Mindhárom csoport kapcsán konszenzus mutatkozik arra vonatkozóan, hogy a kulturális globalizáció egy eszköz az amerikai kultúra és modell terjesztésére. Az iszlamisták a legnagyobb gyanakvói ennek a modellnek, és inkább az iszlám univerzalizmusra helyezik a hangsúlyt, amely a keresztény nyugat bármilyen típusú kulturális paradigmája felett áll. A radikális iszlamisták viszont úgy értelmezik a globalizációt, mint egy folyamatot, amely fokozatosan megszünteti a határokat az iszlám és a hitetlen világ között.

Vagyis azt mondhatjuk, hogy arab világ bizonyos ambivalenciát mutat a globalizáció megítélése kapcsán. Jóllehet a globalizáció technológiai vívmányokat hordozó szárnya gyakorlatilag teljes és kritika nélküli elfogadottságban részesül, a kulturális szegmenst illetően az arab világ inkább saját identitásának és függetlenségének megőrzésére törekedik, ami szorosan összefonódik a „Nyugat” erőszakos beavatkozó politikájával szembeni elégedetlenséggel (HENRY, C. M. – SPRINGBORG). Mindez kiegészülve a posztkoloniális „meghasadtság” új identitáskereső mechanizmusaival az iszlamizmus – mint vallási és politikai ideológia – kialakulásához vezetett.

Az iszlamizmus 1970-es években történt felemelkedése a hidegháború kontextusába ékelődött. A nyugati hatalmak úgy vélték, hogy az iszlamizmus megfelelő védőhálót tud húzni a szocializmus terjedésének megfékezéséhez annak érdekében, hogy megvédje a nyugati érdekeltségeket (ebben döntő szerepet a stratégiai fontosságú közel-keleti kőolaj). Jóllehet hozzájárult a szocializmus feltartóztatásához (ezt jól szemlélteti az elhúzódó szovjet-afgán háború), de ugyanakkor a nyugati értékekkel szemben egy alternatív, könnyen fogyasztható ideológiát nyújtott széles tömegeknek. Az arab világ modernizációs válsága szorosan összefügg a megrekedt nemzetépítés, identitáskereső folyamatával, amelynek központi eleme maga az iszlám szembenézése saját múltjával és örökségével.

Az iszlám autenticitás és a modernizáció egymáshoz való viszonyának a problémájára eddig sem a vallási, sem a szekuláris muszlim értelmiség nem találta meg a megfelelő választ (ROSTOVÁNYI Zs. 2010). Az iszlám modernitás képzete a nyugati modernitással szemben határozza meg önmagát, nyomatékosítva a két entitás között fennálló kulturális szakadékot (FEATHERSTONE, M. 2002). Az iszlamizmushoz szorosan illeszkedő arab fundamentalizmus a modernizáció, és különösen a poszt-modernizmus jóléti hatásait vonja kétségbe. Éppen ezért a fundamentalizmus egy hagyományokra építő védekezési metódust jelent a modernitással szemben. A liberális muszlim értelmiség célja, hogy az iszlámot összeegyeztesse a modern világ követelményeivel. Értelmezésük szerint a cél érdekében az iszlám – racionális hagyományainak megőrzése mellett – egyfajta felvilágosodásra van szüksége. A nyugati civilizációval történő megfeleltetések (emberi jogok, pluralizmus, demokrácia) viszont bizonyos szintig szekularizációt, illetve a vallás és politika szétválasztását követelik meg.

A civilizációk összeapására vonatkozó huntingtoni elmélet adekvát módon – napjaink terrorista eseményei kapcsán önbeteljesítő próféciaként – szemlélteti az iszlám és nyugati világ között törésvonalak jellemzőit, de megfedkezik a nemi egyenlőség és szexualitás kérdésköréről, amelynek tekintetében napjainkra a muszlim társadalmak az egyik legtradicionálisabb álláspontot képviselik. Az elvi szembenállás a nők bánásmódjánál sokkal mélyebb tartalmakra reflektálnak, ugyanis kísérlet tárgyává teszik az iszlamizmus képességeit a modern világhoz történő megfeleltetésben. A globalizációnak tulajdoníthatóan mindenesetre a Közel-Kelet is kénytelen érintkezni a liberális feminizmus szellemiségével. A térséggel foglalkozó kutatók egyre gyakrabban tesznek fel olyan kérdéseket, amelyek a nők emancipációjára vonatkoznak a nacionalizmus és az iszlamista mozgalmak tükrében (LEWIS, B. 2010). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a modern nyugati társadalmakat fenyelező morális és erkölcsi kérdések (mint a szexualitás, migráció, szegregáció, stb.) további löketet adnak az arab világ iszlamizálódásához.

Az iráni 1979-es forradalomtól lendületet kapott reiszlamizációs folyamat nem csupán a politikai iszlám erőteljes felértékelődésében, hanem az iszlám társadalmi-közösségi életben betöltött szerepében is hangsúlyosan megnyilvánult, hiszen az emberek akkor erősödnek meg hitükben, amikor azt a leginkább veszélyeztetve érzik (LEWIS, B. 2005). A nacionalizmus és a vallás pedig képesek egyszerű válaszaikon keresztül a társadalom számára esszenciális biztonságérzetet és stabilitást nyújtani. Mindez nem mond ellent annak a megállapításnak, hogy az iszlám világ napjainkra tovább halad a modernizáció útján, mivel a vallásosság növekedése és egyéb személyes kifejeződési formákban hozott változások – mint például férfiaknál szakáll

hordása – nem vezettek a hagyományos társadalmi formák jelentős élénkülésével. Ellenkezőleg: a reislamizáció párhuzamosan halad a nyugatiasodással (ROSTOVÁNYI ZS. 2010).

A reislamizációs folyamatok ugyanakkor együtt járnak egy jellegzetes dekulteralizációs folyamattal is, ami kiváltképp az Európában élő muszlim közösségekre jellemző. Ennek lényege az etnokulturális iszlám dekonstrukciója, az iszlám kulturális kontextus lebontása és egy olyan „tisztá”vallási identitás felépítése, amely egyáltalán nem kötődik egy adott kultúrához (ROSTOVÁNYI ZS. 2010). Ennek a folyamatnak következménye egyrészt az iszlám szekularizációban testesül meg, másrészt pedig lehetővé teszi a muszlimok számára, hogy bármilyen politikai vagy kulturális környezetben teljes mértékben megélhessék muszlimságukat (ROY, O. 2007). A migrációs tendenciák fokozódásának következményeként jelentkező iszlám deterritorializáció is elősegíti egy olyan új dekulteralizált vallási identitás felépítését, amely a korábbinál lényegesen sikerebben lehet képes alkalmazkodni a globalizáció kihívásaihoz.

Napjainkban az arab világ destabilizálását és a globalizáció régió belüli terjedését alapvetően két tényezőcsoport hátráltatja. Egyrészt a vallás és történelem, másrészt az ezekből táplálkozó vallási követelések és a politikai hatalom legitimációját, szimbolikáját megkérdőjelező félkatonai társadalmi mozgalmak. A negatív attitűd nemcsak az arab kormányok, az Európai Unió, Izrael, és az USA ellen fogalmazódnak, hanem számos kisebb mikrotérsegi struktúrákat is veszélyeztetnek, ami a globalizáció hosszú távú eskalációját gátolja a térségben (HENRY, C. M. – SPRINGBORG, R. 2001). A valláson és történelmen alapuló identitás-kérdés megkerülhetetlen tényezőnek számít, a következő évtizedek szociokulturális folyamataiban játszott kulcsszerepéhez jelenleg már nem férhet kétség (MOUSSALLI, A. 2007). SONN, T. (2005) véleménye szerint az arab modernizációt elsősorban a tágra értelmezett kulturális tradíciók fogják meghatározni, elrugaszkodva a modernitás klasszikus nyugati értelmezésétől. Ennek következtében az iszlám modernitás a pluralizmus és vallásos hagyományok hibridizációját jelentheti.

A modern világban az iszlám nem élhet együtt a „zöld veszély”, az „iszlám bomba”, vagy a terrorizmus és irracionalitás megbélyegzettségével. A kényszerhelyzet egy befelé forduló, defenzív perspektívát eredményezett az iszlám értékeinek evalvációjával (LEWIS, B. 2010). Ugyanakkor kísérletek történtek a tanok korszerűsítésére a felvilágosodás szellemében, olyan viszonyrendszereket vizsgálva, mint az iszlám és az emberi jogok, az iszlám és a pluralizmus, az iszlám és a nők társadalmi helyzete. Tehát az iszlám identitás keresésében

kettős folyamatok játszódnak le a befelé-fordulás és a modern kor követelményeinek való megfelelés formáiban. Azonban az iszlám tanok és fundamentalizmus népszerűségének növekedése a koherencia és eredetiség csökkenését okozhatja.

A globalizáció kontextusában egyre inkább inkább átértékelődik az *umma* is, ami eredetileg a muszlimok vallási közösségét foglalta magában. Az *umma* – mint a muszlimok vallási-spirituális közössége – ma is rendkívül jelentőséggel bír, a hívők számára meghatározó összetartozás-érzést nyújtó fogalmat jelöl (ROY, O. 2007). Csakhogy az internet elterjedése teret adott teret adott egy virtuális *umma* kialakulásához. Több szervezet is – felismerve a közösséghez való tartozás iránti feltétlen igényt az arabok részéről – már világhálón szólítja meg az embereket. Ugyanakkor az internet lehetőséget teremt a vallási tanok pluralizálódásához is, amelynek kizárólagos forrásai korábban az egyházi személyek, vallástudósok voltak. Szintén egy olyan jel, ami az arab tradíciók lehetséges jövőbeli diverzifikálódására mutat rá.

Összességében az iszlamizáció és globalizáció ideológiai, illetve politikai síkon történő összeegyeztetése nem tűnik valószínű realitásnak a következő évtizedekben (FEATHERSTONE, M. 2002). A jövőbeli találkozáshoz szükséges lenne az állam dekoncentrációjára, gazdasági nyitásra, valamint a társadalom részéről egy, a nemzetközi morállal rokonítható habitus elterjedésére, viszont ezek beteljesülésére a jelen folyamatainak tükrében gyengék a kilátások (LEWIS, B. 2005). A kortárs arab világban egyszerre található meg a radikális iszlám (tekintélyelvű államot igénye szabályozott gazdasággal), valamint a mérsékelt mozgalmak követelése (korlátozott állami hatalom liberális gazdasággal). Az arab régió jelenlegi állapotai az általános társadalmi jóllét kevés reményével kecsegtetnek, továbbá az arab kultúra jelentősebb mértékű részvételét sem valószínűsítik a globalizációban. Az iszlám, mint a liberális humanizmus alternatívája egy olyan geopolitikai szituációba ágyazódik, amelyben az „nyugati – közel-keleti szembenállás” a hidegháború utáni korszak legégetőbb konfliktusának minősül.

9.2 Kultúratermelés Latin-Amerikában

A téma felvezetéseként célszerű előbb Latin-Amerikát definiálni. Földrajzi értelemben a Rio Grande-től délre elhelyezkedő területet jelöli, de mint tágabban értelmezett, a XIX. század komplex politikai viszonyai között megélénkült fogalom, bonyolultabb jelentéstartalommal bír. Kezdetben az egységhez és szolidaritáshoz kötődő koncepciókat ölelte fel az egyes nemzetek

és az általuk meghatározott nemzetállamok között. Később a fogalom az angolszász Észak-Amerikától (elsősorban USA) való elkülönülés szinonimája volt, utalva az USA intervenciói ellen kibontakozó társadalmi elégedetlenségre (ALVAREZ, E. S. – DAGNINO, E. – ESCOBAR, A. 1998). Ugyanakkor annak ellenére, hogy az összes érintett ország elfogadja a „latin-amerikai” jelzõt, a fogalom egyfajta diszkriminációt is megtestesít, mivel a latinságot priorizálja. Ezzel elfedi a bennszülött népesség, illetve a nem-latin eredetű bevándorlók jelentőségét, így a spanyol-portugál kultúra jelentőségét abszolutizálja.

Latin-Amerikát gyakran a regionális egyenlőtlenségek mintapéldájaként emlegetik, amely a társadalmi rétegződés, a történelmi mintázat és a fejlettség szintjén is tetten érhető. A térséget a nyugati kultúra szofisztikált, domináns megjelenése mellett az instabil területek marginalizált kultúratermelése jellemzi. A globalizáció folyamatai Latin-Amerikában szignifikánsan csökkentették a regionális kultúratermelést (FORD, A. 2007). A nemzeti vállalatok egyre kisebb szerepet töltenek be a kulturális javak termelésében, helyettük a TNC-k importtevékenységéhez köthető külföldi kulturális szimbólumok masszív expanziója figyelhető meg (ALVAREZ, E. S. – DAGNINO, E. – ESCOBAR, A. 1998). Ezzel Latin-Amerika korábban virágzó kulturális ipara számottevő visszaesést könyvelhetett el a nemzetközi piacon.

A kulturális ipar fejlődése és konszolidációja – elsősorban Brazíliában, Venezuelában és Mexikóban – az 1970-es évekre tehető. Ez a folyamat megváltoztatta azt a korábbi, általános érvényű gyakorlatot, amely az USA-beli termékek importjára vonatkozott, kihasználva az audiovizuális belső piac és a fogyasztók számának felfutását. A hazailag gyártott drámai műsorok iránti igény létrehozott egy új, latin-amerikai védjegyű műfajt, a telenovellát. A jelenség kialakulásában szükséges észrevenni a hibridizáció jegyeit, ugyanis a telenovella korábban népszerű latin-amerikai stílusok keveredéseként jött létre. Így visszaköszönnek a telenovellában többek között a mexikói corridos, a kolumbiai vallenatos, illetve a brazíliai cordel sajátosságai (KRAIDY, M. M. 2005). Amíg ezek a műfajok általában régi történeteket mutatnak be, addig a telenovellák nyílt időintervallumban operálnak. Vagyis a telenovella időkezelésében is hibrid jellegű, köszönhetően a modern történetek anakronisztikus beállításának (Kraidy 2005). A minimális befektetési igény mellett feltehetően ez a hibrid jelleg játszott szerepet a telenovellák sikertörténetében, hiszen ezáltal rendkívül széles ízléshez tudtak egyszerre alkalmazkodni (GARCÍA-CANCLINI, N. 1995).

A telenovellák az export-tevékenységben folyamatosan növelték részesedésüket, a műfajban gyakorlatilag teljes hegemoniát értek el, azonban a 2000-es évektől megcsappant a globális érdeklődés. Ezt számos tanulmány a globalizáció köntösébe bújtatott amerikanizálódás

térnyerésével hozza összefüggésbe (FORD, A. 2007). Az Egyesült Államok hatalmas profitorientált filmvállalataival szemben, a latin-amerikai modellben a filmipar az állami szubvenciónak köszönhetette létét, és ennek következményeként gyakran a politikai csatározások elszenvedőjévé vált. A kitettséget növelte a jogi szabályozás hiánya. Mivel Latin-Amerikában a szimbolikus javak termelésében érintett iparágak – például a filmipar – GDP-ből való részesedése alacsony, a mindenkori kormányzatok nem tekintették szívügyüknek a filmipar különösebb támogatását.

Mindenesetre továbbra is a nagy nemzetközi film-konglomerátumok (mint a Sony és Disney) uralják a mozik piacát. Hiába indultak meg a latin-amerikai vállalatok a trösztösödés irányába, a növekvő termelés nem járt együtt a részesedés növekedésével, akár a térségi, akár a globális piacot vesszük figyelembe. Az USA masszív jelenléte a tömegkommunikáció olyan komponenseiben is nyilvánvaló, mint a kábeltelevíziós csatornák eloszlása. Jó példa erre vonatkozóan, hogy Argentínában a csatornák 67 százaléka az USA-ból eredeztethető (FORD, A. 2007). A többi ország se mutat jelentősen eltérő értékeket ebben a tekintetben. Annak érdekében, hogy az USA-beli vállalatok növeljék latin-amerikai részesedésüket, akvizíciókra törekedtek elsősorban a piac 90%-át uraló négy nagyvállalathoz (Televisa, Rede Globo, Renevisión, Radio Caracas TV) tartozó érdekeltségi körben (FORD, A. 2007).

A könyvkiadók latin-amerikai piacát illetően, míg az 1940 és 1960 közötti időszakot a helyi vállalatok egyedurialma jellemezte, addigra a 21. században a könyvkiadók döntő hányada spanyolországi befektetők tulajdonába került. Ez az autonómia beszűkülésével, illetve a fordítói jogok komplex és stratégiai jelentőségű területére vonatkozó szabályok megváltozásával járt (KRAIDY, M. M. 2005). Hiába az egységes spanyol nyelv, az új gigakonszernek a költségoptimalizálás miatt kevésbé veszik figyelembe a helyi igényeket, így a latin-amerikai olvasók a könyveket általában spanyolországi fordítók szemszögéből kapják. Ez az aktus igencsak beárnyékolja a lokális kulturális tényezők irodalmi szintéren való megjelenését. Másrészt viszont a specializált, térségre szabott nyelvezet alkalmazása gátolja a kulturális kölcsönhatásokat. Ebben a tekintetben különösen problematikus a társadalom- és bölcsészettudomány tudományos írásainak közvetítése az egyes államok között.

Amint arra az irodalom piac is reflektált, Latin-Amerika az 1970-es évekig meghatározó szerepet töltött be a nemzetközi szintén, de a befolyását azt követően fokozatosan elveszítette. A politikai krízisek, egymást váltó diktatúrák gyengítették a kulturális pozíciókat, egyúttal pedig módosultak, teret engedve az alternatív kultúrák, társadalmi mozgalmak bemutatásának (ALVAREZ, E. S. – DAGNINO, E. – ESCOBAR, A. 1998). Ugyanakkor nőtt a kulturális szektor

részesedése a szolgáltatásokon belül, ezáltal pedig hangsúlyos szerepet játszott a kontinens demokratizálásában.

Jelenleg Latin-Amerika kulturális szférája egy átmeneti fázisban található: amíg a latin kultúra globális megjelenése a beszűkülés irányába mutat, addig a határokon belüli művészeti és kulturális produktivitás felívelő pályát szemléltet. Ezt a tényt támasztja alá a művészetek terén a prekolumbiánus emlékek revíziója, vagy éppen a populáris zeneiparban a helyi hangszerek, folk irányzatok előretörése. A latin-amerikai kulturális produktumok a szociokulturális probléma-hangsúlyozás, valamint a lokális sajátosságokat elfedő avantgárd kísérletezés (pl. Malba de Buenos Aires, Memorial de San Pablo) között fluktuálnak. Az utóbbi évtizedekben a latin-amerikai országok számos problémával kellett megküzdjenek a diktatúráktól kezdve a külföldi gazdasági nyomáson át a társadalmi olló ijesztő mértékű kinyílásáig. Ezek a hatások a kommodifikált értelemben vett kulturális javakat ugyan visszavetették, de számos olyan mikroszintű, független kultúratermelődési folyamatot beindítottak, amelyek komoly jövőbeli kilátásokat rejtenek magukban.

9.3 Az ázsiai értékek Szingapúr és Kína példáján

Számos ázsiai vezető és értelmiségi személy által fogalmazódott meg az „ázsiai értékek” koncepciója, amely jó példája annak, hogy a globalizálódott ázsiai társadalmak hogyan kezelik a globalizációban rejlő ellentmondásokat. Az ázsiai értékek reprezentálják azt is, hogyan tud a kultúra öntudatos értékközvetítőként megjelenni azokban az országokban, amelyek szándékosan engedtek teret a globalizáció behatolásának. A koncepció egyfajta defenzív stratégiát szimbolizál, amely egy eszközt jelent a lokális és globális léptékek között feszülő konfliktusok feloldását illetően (JANADAS, D. 2007). Egy ilyen sokszínű, változatos struktúrával rendelkező kontinensen, mint Ázsia, alighanem képtelenség lenne a globalizáció kulturális dimenziót kollektív keretek között tárgyalni. Éppen ezért egy választott ország által kívánom szemléltetni a releváns folyamatokat.

Szingapúr kitűnő kísérleti területnek számít ilyen szempontból relatíve kis földrajzi kiterjedése és lakosság száma miatt. Másrészt a globális gazdasági tér meghatározó szereplője, olyannyira, hogy a gazdasági sikerek miatt a szingapúri politikai és kulturális modell elérését tömördek ország tűzte ki célként. Szingapúr a globális piacon betöltött szignifikáns szerepe által a globális léptékű kulturális áramlásoknak is aktív részese, amelyet elősegít a hivatalos

nyelvkény használt angol. Egy olyan országról van szó, amelynek egy főre jutó GDP-je az egyes világrangsorok szerint egybehangzóan az első tízben található a világon, ugyanakkor az angol nyelv intenzív használata érvényesül, és a népesség önmagát „nyugatosodottnak” érzi, mint például a tajvani és dél-koreai lakosság (WEE, C. 1999). Mindezek ellenére Szingapúr modernitásában kevésbé a globális, mintsem ázsiai mivoltát hangsúlyozza. Ennek az érdekes jelenségnek a kifejtésére kerül sor ebben a fejezetrészen.

A nyugati liberalizmus az ázsiai értékeket csupán a liberalizmus ideológiai kilengéseinek ellenreakciójaként azonosítja (TAN, C. 2012). Sok tekintetben az ázsiai értékek valóban megfeleltethetők ennek az elképzelésnek, hiszen ázsiai vezetők gyakran erre hivatkozva korlátozzák a civilszféra mozgásterét, vagy esetenként korlátozzák a demokráciát. De az ázsiai értékeket kizárólag ideológiai válaszlépésnek tekinteni (paradox módon pont a nyugati világban), alábecsüli a koncepció valódi céljait és a benne rejlő lehetőségeket. Az ázsiai értékek kibontakozását nem az ellenállás, hanem a fejlett államok egyre nagyobb sikerei szülik. Az ázsiai értékek, mint funkció nem a modernizáció további szélesítésére fókuszálnak, hanem a már rendelkezésre álló modernitás struktúráihoz illesztik az őshonos kulturális mintázatokat (JANADAS, D. 2007). Éppen ezért jelenik meg a koncepció mintaként nemcsak az olyan hangsúlyos méretekben globalizálódott országoknak, mint Szingapúr, hanem Kína (szocialista gazdaságként), vagy Malajzia (iszlám többségű államként) számára is kívánatos alternatívát jelentenek a nyugati modellel szemben.

Szingapúrban az ázsiai értékeket korábban a konfucianizmus helyettesítőjeként identifikálták, amelyet a vélekedések szerint a lakosságnak csaknem $\frac{3}{4}$ -ét kitevő kínai többség igényeihez szabtak. A 20. század második felében Délkelet-Ázsia megdöbbentő mértékű növekedésének tükrében a konfucianizmust előszeretettel aposztrofálták a protestáns etika elleni csípős válaszként. Érdekes, hogy ugyanezt a filozófiát az 1950-es években kínai vezetők még Kína elmaradottságának elsődleges okozójaként emlegették (TAN, C. 2012). A konfucianizmus szerepe a kelet-ázsiai térség felvirágzásában nehezen kvantifikálható, mindenesetre tény, hogy hozzájárult a sajátos ázsiai kapitalizmus fellendüléséhez és keretet nyújtott a további növekedéshez. A konfucianizmus egy olyan eszközt adott a kormányok kezébe, amelynek segítségével egy értékközösségbe tudták asszimilálni a népességet, megfeleltetve a kapitalizmus szempontjából előnyös munkamorállal. Ebben a tekintetben a konfucianizmus úgy jelenik meg, mint a változatlan múlt jelenkori folytatásának eszköze.

A múlt és jelen összekötését az ázsiai értékek kiegészítették a lokális és globális szint közötti harmonikus kapcsolat kialakításával. Így az ázsiai vezetők számára a konfucianizmus

fundamentumaira építkező ázsiai értékek kettős cél elérését szolgálták: egyrészt hatékony ideológiát találtak a népesség modernizálásához, illetve kulturális értelemben vett asszimilálásához, másrészt pedig megteremtették a sajátos ázsiai kapitalizmus alapjait. Ezzel együtt egyszerre vált lehetségessé a nemzetközi működőtőke befogadásával járó kulturális erózió kivédése, valamint egy új, független kulturális önazonosítás meghatározása. Az ázsiai értékek egy olyan ideológiával azonosíthatóak, amely a 19. század orientalizmusának folytatásaként rokonítható, ezt viszont a globális modern piacgazdaság kritériumai szerint adaptálja (JANADAS, D. 2007).

Paradox módon a sikeres kelet-ázsiai gazdaságok az orientalista projekt modern beteljesülései, csak hogy a végső fázist ebben a folyamatban nem a nyugati gyarmatosító hatalmak, hanem saját maguk vezényelték le. Kevés olyan egyéb ázsiai ország van, amely az ázsiai mivoltot hasonló eredményességgel tudta volna a globális kívánalmakhoz igazítani (HILL, M. 2002). Ázsiai fejletlenebb térségeinek sikertelensége egyrészt abból fakad, hogy általában vagy a nyugattal szemben, vagy egyértelműen a teljes nyugati akceptálás közepette kívánták önmaguk kulturális értékeit definiálni. Ezzel szemben az ázsiai értékek a modernizáció köntösébe bújtatva lehetőséget nyújtottak a nyugati és keleti kulturális identitások közötti választásra, mindezt egy speciális lokális meghatározottsággal megfűszerezve, megteremtve ezzel a közösségi lét és individuum közötti sikeres hibrid állapotot (WEE, C. 1999).

Ázsiában a kulturális identitások ismételt felfedezésének minden bizonnyal geopolitikai következményei is vannak, és valószínűleg kulcsfontosságú tényezők lesznek a kelet-ázsiai térség érdekeltiségének kérdésében az USA és Kína között. Nehéz lenne azt megjósolni, hogy az ázsiai értékek milyen szerepet fognak betölteni a térség feletti dominanciáért vívott küzdelemben, mivel a kulturális mögött számos egyéb faktor determinálja a térség államainak jövőbeli törekvéseit. Ugyanakkor Huntington művével szembemelve, számos szerző elutasítja a civilizációs törésvonalak létezését Kelet-Ázsia viszonylatában, így az ázsiai értékek globalizációval való találkozása nem zárul le egy-egy határszakasznál, valamint a reláció nem abszolutizálható. Példának okáért Szingapúr – mint az ázsiai értékek tudatos felvállalója – az USA egyik legmegbízhatóbb szövetségesének számít a térségben. A szingapúri vezetők (hasonlóan más ASEAN tagországokhoz) nyíltan igényelik az USA aktív jelenlétét, ugyanis nem szeretnék Kína totális dominanciája alá tartozni.

Szingapúrnak mindezek tükrében szükséges megőriznie ázsiai identitását ahhoz, hogy továbbra is versenyképes maradjon a kompetitív versenyelőnyök kiaknázása által. Ezt a felismerést racionális gazdasági érdekek éltetik, hiszen ha Szingapúr az USA-hoz hasonló

kifejlett gazdasággá válna, elveszítené versenyképességét a globális piacokon. Vagyis önámítás lenne azt állítani, hogy az ázsiai értékek kidomborítása pusztán a kulturális önazonosítás pártoszi céljait hivatott beteljesíteni, hiszen itt „húsbavágó” egzisztenciális gazdasági indokok is előkerülnek. Összegzésképp az eddig elmondottakat, Szingapúrnak szükséges ázsiaiinak maradnia ahhoz, hogy nyugati lehessen.

9.4 A globális nyitás nem várt kulturális következményei Kínában

Egészen az 1990-es évekig a kínai globalizációs diskurzusok a gazdasági hatásokra fókuszáltak. Ellentétben a nyugati értekezésekkel, amelyek a globalizációt egy posztindusztriális és posztmodern jelenségként azonosították, a kínai vélekedés a gazdasági globalizációt a modernizáció elkerülhetetlen velejárójaként értékelte (YUNXIANG, Y. 2002). A kínai történelmet évszázadokon keresztül a nyugattal szembeni szuverenitás kérdésköre hatotta át. 1840 utáni időszakban Kína először került a nyugati hatalmak érdekeltségébe, amely a kínai globalizáció kezdeti fázisának feleltethető meg. 1949 és 1978 között a Kínai Kommunista Párt a szocialista utat választotta a globalizáció térhódításával szemben, ami ugyan garantálta az ország függetlenségét, de szembement a gazdasági racionalitással és a kulturális hagyományokkal. Csak a jelenleg is tartó harmadik fázisban ékelődött az ország a globalizációs folyamatokba oly módon, hogy abból evidens előnyei származnak. A globalizáció iránti kínai lelkesedéssel párhuzamosan a gazdasági növekedés mára Kína számára előkelő pozíciókat jelent a globális hálózatok való domináns megjelenésre.

Amióta Kína piacorientált reformjai révén az 1970-es évektől rácsatlakozott a nemzetközi gazdasági vérkeringésre, hatalmas gazdasági növekedésen esett át, évente átlagosan 9%-al növelve a GDP állományát. Az azóta eltelt időszakban a tőke, információ, technológia és tudás áramlása, valamint a migráció (együttesen a globalizáció jellemzőire utalva) rendkívüli mértékben fokozódott mind mennyiségi, mind a területi kiterjedését tekintve. Mindezzel párhuzamosan kulturális termékek beözönlése is megfigyelhető Kínában. A teljesség igénye nélkül ide tartoznak a különböző divatformák, sportok, filmek, televízió-programok, könyvek, társadalmi mozgalmak. Kínai kontextusban e kulturális termékek nemzetközi áramlása feleltethető meg a kulturális globalizációnak. A továbbiakban a kulturális globalizáció kínai leképeződését alapvetően négy szegmens mentén kívánom bemutatni: a transznacionális gazdasági elit (mint társadalmi réteg) kultúrája, a globális tömegkultúra, valamint a határokon átívelő társadalmi mozgalmak.

A kínai üzletemberek felső csoportja egyelőre még távol áll a Davos-kultúrától (Huntingtontól származó kifejezés; nem csupán tárgyalási stílust, hanem olyan sajátos életstílust és életmódot is jelent, amelynek hatóköre a tárgyalóteremtől a hálósobáig terjed, de fő szervező elve a gazdaság). Természetesen a kijelentés nem generalizálható, hiszen bizonyos személyek előszeretettel követnek New York-i vagy londoni elithez hasonló életstílust, és mozognak otthonosan a nyugati kultúrában. Mégis amikor a nemzeti érdek konfliktusba kerül a vállalati érdekekkel, vagy kulturális tradíciókkal, akkor a kínai elit más viselkedést mutat, mint a nemzetközi kapitalista elit. Éppen ezért az elit önmagát inkább „konfucianista kereskedő (rushang)”-nek tartja magát (YUNXIANG, Y. 2007). Ebben a tekintetben minden bizonnyal komoly szerep hárul az állam jelentős gazdasági jelenlétére is.

A tömegkultúra kétségkívül egy olyan terület, amelyben a globális hatások súlya megkérdőjelezhetetlen. Manapság egy kínai átlagember számára is általánossá vált a hollywoodi filmekhez, dél-koreai popzenéhez, japán rajzfilmekhez, vagy éppen a labdarúgó világbajnokság eseményeihez való közvetlen hozzáférés. Jellemző a kultúrafogyasztás új arculatára, hogy Michael Jordan 1999-es visszavonulását követően kínai sportlapok borítóit heteken keresztül ez a hír uralta (YUNXIANG, Y. 2002). A társadalmi – különösen a vallási – mozgalmak a pártállam kitüntetett figyelmében részesülnek, hiszen a kormányellenes tüntetések lehetőségét hordozzák magukban. Ennek ellenére az 1990-es évek gyors fellendülést hoztak ebben a tekintetben; a fogyasztói, környezetvédelmi, feminista jogokért síkra szálló tömegrendezvények is megjelentek, elsősorban külföldi szervezetek szubvencióinak köszönhetően (CHING, L. 1999).

A külföldi kulturális elemek beáramlása a hétköznapi életmód megváltozásában is szerepet játszott. Ennek köszönhetően számottevően növekedett a válások és az egyszülős családok aránya, az anyagi javak birtoklásának féltése és az angol nyelvtanulás iránti igény. A jelenleg már évtizedekre visszanyúló nyitottságnak egy másik fontos következménye az ún. „kulturális kereskedelmi deficit”, amely a kínai média egyik központi témája 2005 óta (ekkor egy magas szintű kerekasztal-beszélgetésen fogalmazódott meg a probléma) (YUNXIANG, Y. 2007). Érdekes megjegyezni, hogy Kína gazdasági színtéren masszívan nyereséges, kulturális viszonylatban viszont teljesen ellentétes a mérleg állása. Statisztikák szerint Kína évente hétszer több könyvet importál, mint amit exportra bocsát. A szerzői jogok piacán az import és export közötti megoszlás 10,3 az 1-hez. A legnagyobb deficit a lefordított könyvek publikálását érinti. Egy 2004-es statisztika szerint Kínában a 12000 külföldi könyv publikálásából, csupán 81 könyv rendelkezett kínai fordítói jogokkal (GRIES, P. H. 2004).

Válaszul a kulturális kereskedelmi deficitet érintő diskurzusok terjedésére, a pártállam szabályozó eszközökkel kívánja korlátozni a kulturális áramlások importját, amely tovább terheli az eleve érzékeny kínai-amerikai diplomáciai kapcsolatokat. A fentebb kifejtett négy szegmens szempontjából a pártállam feltűnően eltérő stratégiákat alkalmaz. A gazdasági elitet érő kulturális globalizáció valószínűleg a legkisebb fejtörést okozza a párt számára, nem véletlenül jelenik meg a médiában is a nyugati-típusú menedzsment-rendszerek és vállalati kultúrák propagálása (CHING, L. 1999). Úgy tűnik, hogy az államvezetés ugyancsak nem kíván a tömegkultúra befolyásolásával élni, ezáltal a prosperitás képzetét használja a társadalmi feszültségek csökkentésére. Ezekkel szemben a pártállam árgus szemekkel figyeli a mozgalmakat és a tudományos szféra működését, mivel ezek a területek a kollektív elégedetlenség megtestesülési formáinak forrásai lehetnek (ZHENG, Y. 1999).

A továbbiakban a közvélekedés globalizáció iránti attitűdjének változása kerül bemutatásra. A társadalom a gazdasági nyitás után az országba áramló kulturális hatásokkal viszonylag könnyen tudott azonosulni, mivel abban a modernizációt és a fejlődést látta. Az 1990-es évek vezető szlogenje (Kínát a világhoz, a világot Kínához) évekbe beégett a társadalom öntudatába (GUTHRIE, D. 2008). A szlogen egyrészt kétirányú folyamatot érzékeltet, amelyben Kína már nem alárendelt szereplőként jelenik meg, másrészt a sorrendiség által Kínát proaktív tényezőként tünteti fel, ahol elsősorban Kína gyakorolt hatást a világra. Az állami vezetés szintjén a szlogen a kapcsolatok erősítésében nyilvánult meg. Ennek egyik vetülete az angoltanulás állami propagandája. Jelenleg már nemcsak az iskolákban kötelező az angol nyelv tanulása, hanem az összes állami alkalmazott időről időre angol nyelvvizsgák teljesítésére van kötelezve.

Mindezekből látható, hogy a kínai állam a gazdasági globalizáció teljes körű befogadásában érdekelt a modernizálódás utolsó lépcsőfokainak elérése érdekében. A globalizáció kulturális aspektusai iránt viszont már diverzifikáltabb hozzáállás figyelhető meg. A kérdéskörnek az utóbbi időben a pártállam is egyre hangsúlyosabb jelentőséget tulajdonít. Bizonyos értelmiségi körökben megjelent a nyugati posztkolonialista diskurzusok analógiájára egy globalizáció-ellenes retorika (GUTHRIE, D. 2008). A kritikus hangvételű tanulmányok azonban absztrakt mivoltuknál fogva nem tudták a közgondolkodást számottevően befolyásolni. A szkeptikusok egyik megközelítése nacionalista elemekből táplálkozik, egy másik megközelítés a marxizmus perspektívájaként tekint a globalizációra. Ez utóbbi értelmezésben a globalizáció semmilyen új jelenséget nem jelöl, csupán a kapitalista expanzió folytatására utal, amelynek következtében a kínai állampolgárok a kizsákmányolás áldozatai

lehetnek, beleértve kulturális identitásuk elvesztését. A médiában a globalizáció gyakran összeesküvés-elméletekbe ágyazódva, kulturális kolonizációként jelenik meg, mint az USA csapdája a kínai szuverenitás és nemzeti öntudat elvesztéséhez (CHANG, L. 1999).

A globalizáció ellenes hangok ellenére Kínában még nem volt szervezett globalizáció-ellenes tüntetés (GUTHRIE, D. 2008). Ebben az állam szintén kiemelt jelentőséggel rendelkezik. Az állami vezetés nemcsak a kulturális termékek beáramlását és kínai piacát igyekszik szabályozni, hanem mindent elkövet egy esetleges globalizáció-ellenes mozgalom elfojtásáért, tartva hatalmi monopóliumának megrendülésétől. A pártállam ugyanilyen indokból vert le látványosan egy munkástüntetést, amely külföldi tulajdonban lévő ingatlancégek ellen irányult számos nagyvárosban. Ebben a kényszerhelyzetben a kínai állam – számolva az identitásvesztés negatív kockázataival – a globális tőke számára a legideálisabb környezet megteremtésében érdekelt. Nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy az állam szerepvállalása nélkül az értelmiségiek globalizáció-ellenes diskurzusa feltehetően elérte volna a társadalmat olyan szinten, hogy a szegénység, kirekesztettség, munkahelyi kizsákmányolás elleni társadalmi elégedetlenségből szerveződő mozgalmak és tüntetések ideológiai alapjává avanzsálódjon (mint sok más országban).

A kulturális konzervativizmus növekvő népszerűsége a kínai nemzeti identitás erősödésének lenyomataként is értékelhető, amely az elmúlt két évtizedben a kínai vezetés szemében egyre relevánsabbá vált (GUTHRIES, D. 2008). A konzervativizmus magva a kínai hagyományos kultúra felsőbbrendűségének nyomatékosítása a nyugati kulturális értékekkel szemben. Ez egyben eszközt jelent a kulturális globalizáció elleni védekezésben is Kína számára. Érdekes módon az állami vezetés némi ambivalenciát mutatott a hagyományokhoz való radikális visszafordulást illetően, hiszen egyrészt szemet hunyt a kulturális konzervativizmus politikai igénye felett, másrészt hagyományos kulturális rendezvényeket szervezését támogatta (GRIES, P. H. 2002). Az állam folyamatosan kezdi felvállalni a kommunizmus előtti időszakot, például állami megemlékezéseket szervez a kínai nép prominens személyiségeinek tiszteletére (például Sárga Császár és Konfuciusz). Azonban a Kínai Kommunista Párt történetéből adódóan hagyományellenes, így kénytelen ambivalens módon kezelni a szituációt. Az óvatos egyensúlyozással a párt a marxista gyökerek megőrzését, illetve a hagyományos kultúrára építkező kínai identitást egyszerre kívánja elérni.

A fentebb kifejtett kulturális kereskedelmi deficit és a kulturális piac irányítását célzó állami törekvések jelzik a kínai nemzeti identitás és kultúra iránti védelem fontosságát. Ezt az ezredfordulótól megszilárduló konszenzust az állami vezetés mellett a lakosság is támogatja. A

konszenzus lényegében négy elem köré összpontosul: anti-amerikanizmus és nacionalizmus; a kulturális globalizáció kritikái, kulturális konzervativizmus; valamint az alábbiakban kifejtésre kerülő Pekingi Konszenzus. Ezek az ideák már az 1990-es években megjelentek, azonban csak a 2000-es évektől hatották át szignifikáns mértékben a kínai közvéleményt. Ami alapvetően megkülönbözteti ezeket az 1980-as évek szociokulturális trendjeitől, az az USA hegemoniájával, a nyugati kultúra értékeivel és a nyugati dominanciájú globalizációval szemben támasztott kritikai hangvétel.

1993 márciusában az ázsiai országok képviselői összegyűltek, hogy egy közös szándéknyilatkozatot fogalmazzanak meg az azt követő évben esedékes Globális Emberi Jogi Konferenciára készülve. Ez a dokumentum (később bangkoki deklarációként híresült el) számtalan nyugati szakembert meglepett, amiért merészen és egységesen szembeszállt az emberi jogok alkalmazásának nyugati gyakorlatával, mivel azt az ázsiai értékrenddel korábban összeegyeztethetetlennek tartották (RAMO, J. C. 2004). A nyugati koncepció individuum-centrikus megközelítésével ellentétben a deklaráció közösségi, társadalmi és nemzeti kategóriák mentén érvel. Továbbá a deklaráció a politikai jogok helyett a túlélés szupremáciája mellett foglal állást. Jóllehet a dokumentum elsősorban politikai indíttatású, jól jelzi az ázsiai országok kulturális értelemben vett öntudatosodását. A közös álláspont kialakításának egyik fő szorgalmazója Kína volt, amely a végeredmény kapcsán nyugtázhatta dominanciáját (YUNXIANG, Y. 2007).

A bangkoki egyezményt manapság már az ázsiai értékek egyik első tárgyasult formájaként definiálják. Az egyes államok eltérő módon interpretálták az ázsiai értékeket saját országukban, azonban végső soron mindegyik egy közös célt szolgált: kihangsúlyozni a kollektív ázsiai társadalom kulturális identitását, illetve kiküszöbölni a nyugati globalizációs trendek homogenizáló hatását. A deklaráció továbbfejlesztett változataként 2004-ben RAMO J. C. (2004) hosszas értekezésében már „Pekingi Konszenzus”-t emlegetett, mint a globalizáció, fejlődés és modernitás alternatíváját. Véleménye szerint Kína gazdasági megerősödésével akarva-akaratlanul egy modellt kínál azon államok számára, akik a fejlődésben és a nemzetközi kapcsolatokban érdekeltek, de kulturális értékeik, hagyományos életmódjuk szempontjait szem előtt tartva nem kívánnak egyetlen hatalmi centrum alárendeltjei sem lenni. A kínai modell – ahogy RAMO, J. C. (2004) nevezi: Pekingi Konszenzus – alapvetően három tételt foglal magában. Az első az innovációkat értékeli újra, a második egyenlőségre vonatkozik, míg az utolsó tézis egy, a hegemoniával szemben kialakítható önmeghatározást képvisel. RAMO, J. C.

(2004) a koncepciót tudatosan a Washingtoni Konszenzus ellenpéldájaként jeleníti meg, amely a nyugati neoliberális gazdaságpolitika alapelveit reprezentálja.

Amíg a Washingtoni Konszenzus olyan kőbe vésett, egyoldalú nyugati teóriát priorizál, mint a hatalmi ágak szétválasztása, a Pekingi Konszenzus a sokoldalúságot képviseli, elutasítva a nyugati értékek hegemoniáját. Vagyis a két konszenzus közötti eltérés alapvető érték-meghatározásokból fakad, a tézisek összeegyeztethetősége gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Kína rendkívül dinamikus gazdasági növekedése, illetve külföldi érdekeltségi területeinek (főleg Latin-Amerikában és Afrikában) tágítása révén egyre vonzóbbá válik a Pekingi Konszenzusban fellelhető értékrend. A konszenzus bizonyítottan megváltoztatta a globális diplomáciai állásokat és az amerikai republikánus közvélemény szerint komoly fenyegetettséget jelent a nyugati típusú fejlődésre. Mindez tovább izzítja a „sárga veszély” tézisének és növeli a jövőbeli konfliktusok valószínűségét.

9.5 Afrika posztkolonializmusa

Az intenzív globalizáció úgy Afrikában, mint a világ más pontjain, felgyorsult áramlásokban és – paradox módon – felgyorsult bezárkózásokban nyilvánul meg. Az eltűnő határok és szabad áramlások teoretikus retorikája az afrikai valóságban a határok erősödő realitásával, illetve agresszív kirekesztési stratégiákkal szembesül. Ahogy a szabad és szabályozatlan mobilitás lehetőségére adott válaszként alulképzett tömegek kelnek útra boldogulásukat keresve, a globalizáció neoliberális értelmezése önellentmondásossá válik. A nemzetközi tőke szabad mozgásának számtalan, kevésbé evidens következménye is van, amely csupán periférikus térségekben jut felszínre, a tőke akkumulációjával ellentétes folyamatokat gerjesztve. A globalizációval járó tőke, javak, információk áramlása, valamint a migráció Afrikában növelték az afrikai kontinensen tapasztalható létbizonytalanságot. A folyamatok fényében felerősödő xenofóbia, és a hozzá kapcsolódó intoleráns magatartásformák aktualizálták a határok elválasztó szerepét. Erre reagálva több állam is szigorított bevándorláspolitikáján, ennek kulturális velejárójaként pedig fokozódott a helyi lakosság körében a külföldiek, idegenek, kívülállók szemben tapasztalható kirekesztő attitűd (WATSON, E. E. 2006).

A kolonializmus politikája hierarchizálta a bennszülött társadalmat, mégpedig úgy, hogy az európai attribútumokkal kulturálisan érintkező egyéneket a társadalmi ranglétra felső

szintjeire juttatta. Az adminisztratív, önkényes rendszer kategorizálása a posztkoloniális érában is folytatódott, teret adva az egymással versengő kulturális identitások viszálykodásainak. A rendszer eltérő bánásmódban részesítette azokat, akik polgári tudatukból eredően az állam törvényei szerint éltek, illetve azokat, akik megmaradtak kulturális hagyományaikban törzsi berendezkedésük mellett. Az államok sajnálatos módon nem vették figyelembe a hibridizálódás tényét a két entitás között.

A kolonializmus oszd meg és uralkodj elve rendkívüli módon polarizálta, vagy éppen „befagyasztotta” a népesség kulturális identitását, amelynek következtében hosszú időre lefektette a diszharmonia alapjait az egyes népcsoportok között. Erre kitűnő példával szolgálnak az 1994-es ruandai események, ahol a korábbi kolonialista, illetve a kortárs posztkolonialista hatóságok képtelenek voltak megérteni a hutuk és tuszik közötti évszázadokra visszanyúló szimbiózist, és továbbra is elkülönítésüket priorizálták. Sajnálatosan a kormányzat későre vette észre a két népcsoport közötti egymásrataltságot, illetve szociális hasonlóságot (hasonló nyelv, hasonló vallás, keresztházasságok, térbeli együttélés), az elkülönítésre tett kísérletek végül a ruandai népirtásként emlegetett, kb. 1 milliós civil áldozattal járó polgárháborút eredményezték.

Az afrikai társadalom egyre inkább magáévá teszi a nyugati rögeszméket, amelyek határok, dualitások, hierarchiák szintjén rendszereződnek (MBEMBE, A. 1999). Ezek az ideológiai alapok megkérdőjelezzik a nemzetiség, állampolgárság, szolidaritás és társadalmi kapcsolódások korábbi hipotéziseit. Ez olyannyira igaz, minthogy egy ország állampolgárai hogyan viszonyulnak egymáshoz, illetve a bevándorlókhoz, idegenekhez. Az állampolgárság kérdésének kríziséből táplálkozó kirekesztés – amely nemcsak a ruandai népirtás, hanem például a jelenlegi elefántcsontparti, vagy dél-szudáni konfliktusokban is tetten érhető - az afrikai társadalmi erózió pesszimista jövőbeli folyamatait vetíti előre. Az afrikaiak a liberális demokrácia és globális fogyasztói kapitalizmus viszonyai között mindeddig képtelennek bizonyulnak a lokális és globális szintek összekapcsolására, a léptékek kaotikus keveredése (pl. a gépfegyverekkel felfegyverzett vadászó-gyűjtögető népcsoportok látványának abszurditása) továbbra is gyengíti a kontinens kulturális pozícióit.

A 2000-es évek közepén a kőolajban gazdag Niger-delta őslakos etnikuma, autochton mivoltára hivatkozva igényt formált a kőolajból származó bevételekre. Mivel a Shell és a nigériai állam nem elégítette ki a követeléseket, a népcsoport változatos ellenstratégiákat alakított ki. Az erőszak alkalmazásán túl érdekesebb, hogy a közösség kulturális asszociációk használatával a közvélemény szimpátiáját kereste a jogosultsági igények kifejezésének

érdekében. Valójában nem csak etnikai kisebbségek küzdenek a független, egységes Nigéria ideája ellen, hanem az állam számtalan komponens népcsoportja szerveződik újra regionális és etnokulturális jegyek mentén. Manapság a keresztény és muzulmán közösségek közötti globális konfliktusok fő színtere Nigériában található. Ebben a szegmensben rendkívüli relevanciával kerül felszínre a globalizáció helyi vetülete, hiszen egy-egy globális szintű muszlim-keresztény összeütközés szinte automatikus jelleggel emberéleteket követel Nigériában. Nem véletlen, hogy pontosan a 2001. szeptember 11.-i események, vagy a 2006-os dániai mohamedán karikatúrákat övező konfliktusok után intenzifikálódtak a nigériai belharcok. Hiba lenne az összecsapásokat csupán kulturális tényezőkre redukálni, hiszen ugyanolyan fontos szerepet játszik például a munkahelyek birtoklását érintő érdekütköztetés (WATSON, E. E. 2006).

Még olyan országokban is, mint Botswana - ahol sikeresen egyesítették az etnikumokat egyetlen legális állampolgári közösségbe, és a nemzetépítés tényleges megnyilvánulásai köszönnek vissza – az utóbbi években a kulturális identitásválság tünetei jelentek meg. A feszültségek hátterében az áll, hogy egyes csoportok a kulturális életben, valamint a természeti kincsekhez való hozzáférésben nagyobb részesedést követelnek maguknak. Vagyis hiába az állami törekvések, a koloniális időszakból örökölt hierarchiák, szítva a globalizáció kedvezőtlen mellékhatásaival, időről-időre felszínre bukkannak. Az etnikai közösségek emlékműveket, múzeumokat emelnek, fesztiválokat rendeznek, sok esetben a mélyből felelevenítve kulturális önazonosságukat (MBEMBE, A. 2009). A minél szélesebb körű kulturális megjelenés a csoportok számára a tőke és a politikai hatalom reményével kecsegtet.

Gyakran stratégiai szempontból létesülnek új nemzeti és regionális határok, amelyek célja az etnicitás alapján lehatárolni az erőforrásokhoz való hozzáférést. A Szenegál és Mauritánia közötti 1989-es konfliktust is hasonló szempontok indukálták. A Casamance-konfliktusként elhíresült polgárháború egyik fő kiváltója az volt, hogy Szenegál függetlenedésekor a saját adminisztrációjának kialakításánál figyelmen kívül hagyta a regionális vallási és etnikai különbségeket, valamint a helyi népesség igényeit. Továbbá a lokális közigazgatási szerveket más vidékről származó közsolgákkal töltötte fel a nemzetépítés jegyében, ezáltal a Casamance régió (Szenegál déli része) lakossága az egységes államkeretek ellenére idegen uralom expanzióját érezte. Jóllehet a két entitás közötti antagonizmus kulturális dimenziók szintjén kontextualizálható, manapság már inkább a gazdasági javakban való szűkösség éleszti újra a konfliktust (MBEMBE, A. 2011).

Afrika számos államában a külföldiek továbbra sem szívesen látott vendégek, de a közeg a befogadottak számára is fenntartja a kívülálló státuszt eltérő kulturális jegyeik miatt

(például mert nem tudják a helyi nyelvet, dialektust beszélni). Ez a szituáció különösen fennáll azokban az országokban, amelyek gazdasága vonzó a képzetlen munkaerő számára. Példaként említhetők e téren az iparosodott- (pl. Dél-afrikai Köztársaság), ásványkincsekben gazdag és relatíve jól kormányzott- (pl. Botswana), vagy a nagyobb kőolajvagyonnal (pl. Egyenlítői Guinea, Gabon) rendelkező országok. A Dél-afrikai Köztársaság és Botswana esetében a többi afrikai államból (pl. Zimbabwe, Nigéria, Kongó) érkezett bevándorlók számára nemcsak a helyi nyelv megtanulása jelent lehetetlen feladatot, hanem saját nyelvük és kultúrájuk miatt is diszkriminációnak vannak kitéve. Egyenlítői Guineában és Gabonban a migránsokkal szembeni atrocitások mindennaposnak tekinthetők, ugyanis a helyi lakosság a munkalehetőségek beszűkülésétől tart.

Azonban a kulturális dimenziók mentén kiéleződő konfliktusok gyakran egy népcsoporton belül is megnyilvánulnak. Ez az eset figyelhető meg Kamerunban, ahol bár a nigériai bevándorlókat is ellenségesen kezelik, a fő kulturális törésvonal az anglofón és frankofón népesség között jelentkezik. Ebben a kontextusban nem csupán a nyelvi különbségek jelentik a konfliktusforrást, hanem a francia- és angol gyarmati örökség kulturális hatásai is döntő szerepet játszanak. A feszültségnek különleges színezetet ad az a tény, hogy noha a frankofónok vannak többségben (kb. 80%), a globalizációnak köszönhetően az anglofónok versenyelőnye köszön vissza (MBEMBE, A. 2007). Az 1990-es évektől bevezetett kameruni többpártrendszer az addig szunnyadó konfliktust a politika szintjére emelte.

A dekolonizáció óta megnövekedett azon ideológiák súlya, amelyek az afrikai kreativitás, szimbolikus megjelenési formák érvényesüléséhez járultak hozzá. A legfontosabbak ezek közül: Mobutuhoz köthető *authenticité* (Kongói Demokratikus Köztársaság), Senghor *négritude* ideológiája (Szenegál), Nkrumah konszciencizmusa (Ghána), Nyerere által meghonosított Ujamaa (Tanzánia), Kenyatta elnök „Harembée”-je (Kenya), valamint a dél-afrikai Mbeki nevével fémjelzett Ubuntu és „Afrikai Reneszánsz”. Ezek az ideológiák hasonlóak a diaszpórában lévő afrikaiak kezdeményezéseivel, akik kényszerű migránsként idegen országban kívánnak az afrikai gyökereikhez visszanyúlni. Értelmiségi körökben az afrikai identitás és kultúra visszaállítása egyre népszerűbbé válik, megcélozva - legalábbis egyelőre retorikai szinten - az Afrikai kontinenst távolítását a „fehér szupremácia morálisan degenerálódott fogyasztói társadalmától”. A hasonló vélekedésű ideológiákat összefoglaló *afrocentrizmus* egyet jelent kulturális értelemben afrikainak lenni. Az iszlám fundamentalizmus-, illetve az éledező lokális keresztény egyházak fanatizmusára is bátran

alapozó afrocentrizmus a közeljövőben akár a nyugati kulturális dominancia egyik kihívója is lehet (WATSON, E. E. 2006).

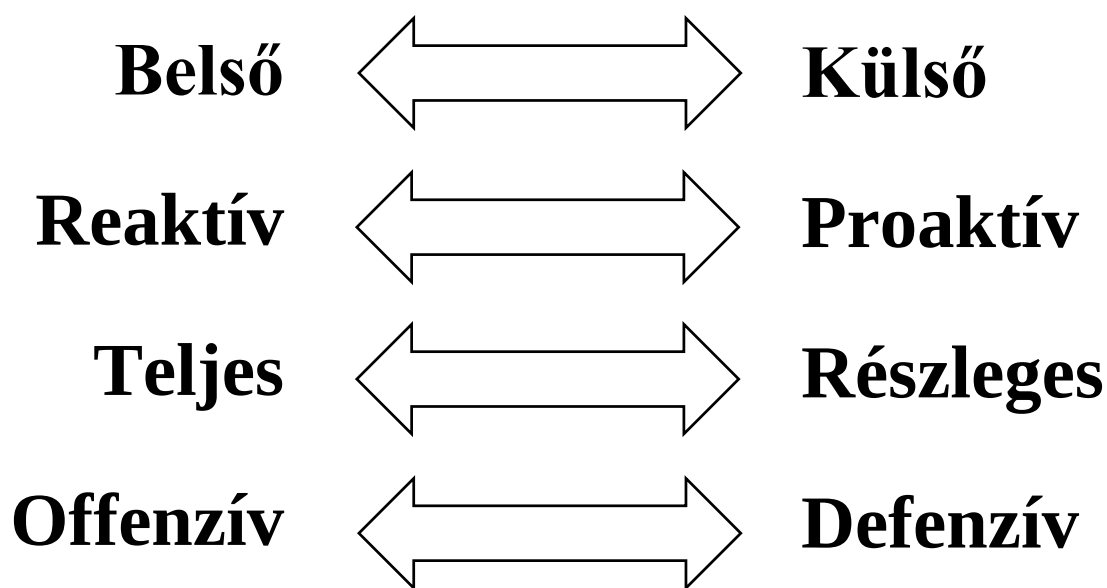
10. Válaszok a kulturális globalizációra

A globalizációval szembeni ellenállás egy komplex folyamat, amely mindig egy lokális keretrendszerben értelmezhető, ahol a globalizáció az ellenállás egyik célpontjaként jelenik meg. Amíg a globalizációt érintő kritikák általában tág összefüggésekben (főleg gazdasági szempontból) világítottak rá a globalizáció káros következményei, addig viszonylag kisebb figyelem övezte a kulturális szegmenst, és a kifejezetten ellene tanúsított attitűdöt. Az ellenállás címszava alatt kevésbé absztrakt manifesztációkat értünk, sokkal inkább olyan konkrét lépéseket, amelyek aktív tevékenységben öltönek testet. Ez lehet a külső hatásokkal szembeni védekezési mechanizmus, vagy az autentikus, őshonos kultúrák iránti támogatás. Ezek a formák nem feltétlenül negálják a globalizált világot, vagy a nagyobb integrációkat, hanem inkább a lokális jellemvonások megőrzésében érdekelték.

Jóllehet a hibridizáció is rendkívül fontos aspektusa a kulturális globalizációnak, az ellenállást - mint eltérő előjelű reakciót - is szükséges hasonló súllyal górcső alá venni. A rezisztencia kifejtése kiváltképp érdekes abból a szempontból, hogy a kultúrák rendszerint kevésbé flexibilisek az új kulturális elemek adaptálását illetően. Egy létében veszélyeztetett kultúra szinte mindig magával von politikai konzekvenciákat is, ezáltal a kulturális globalizációval szembeni ellenállás kapcsán lehetetlen a politikai szférától elvonatkoztatni. Amennyiben a rezisztenciát a kulturális konfliktusok kontextusában értelmezzük, és a vizsgálatot kétszereplős rendszerre redukáljuk, akkor alapvetően négy dimenzió mentén hasonlíthatóak össze a konfliktusok (6. ábra).

A veszélyeztető hatások eredete nemcsak az érzékelés szempontjából fontosak, hanem a lehetséges válaszlépéseket, eszközöket is alapjaiban meghatározzák. A második dimenzióban a reaktív, vagy negatív válasz („muszáj ezt megállítani”) a fogadó társadalom izolációját szorgalmazza a „szennyezés” elkerülése végett. A proaktív, pozitív válasz („újat kell alkotni”) a hazai kultúra számára keres új perspektívákat. A harmadik dimenzió a reakció hatókörére vonatkozik, amely lehet teljes támadás a fenyegetés ellen, valamint partikuláris visszahatás a bejövő kulturális hatások bizonyos aspektusaira. Az utolsó dimenzióban a magatartás az offenzívtól („ez rossz”) a defenzívig („mi is vagyunk annyira jók”) változhat. Az első szempont

a kulturális értékek miértjére keresnek magyarázatot, míg a defenzív stratégia a saját kultúra által nyújtott értékekre helyezi a hangsúlyt. Ez a négy dimenzió kifejezetten jól alkalmazható az egyedi kulturális konfliktusok jellemzésére. Ebben az értelmezésben például a nürnbergi törvények belső, reaktív, teljes és offenzív minőségűnek titulálhatóak. A „vörös pánik” hasonló módon kategorizálható, de a forrásterület ebben a tekintetben inkább külsőleges. A fundamentalista mozgalmak példája szintén ezekkel a jegyekkel írhatóak le, bár a magatartást és hatókört illetően lehetnek alternatívák.



6. ábra: A kulturális konfliktusok dimenziói ADAMS, L. – CENTENO, M. – VARNER, C. (2007: p. 82) nyomán

Fontos leszögezni, hogy a kulturális konfliktusok a társadalom különböző szintjein jelennek meg, ezért a léptékválasztás alapjaiban befolyásolja az interpretálás metódusait, illetve a reakciók hatékonyságát és tartósságát. A téma kapcsán alapvetően három szintet különíthetünk el az állam, a civilszervezetek és az alulról szerveződő mozgalmak szerint. Az államok változó kapacitásokkal rendelkeznek a válaszreakciók hatásfokát illetően, kiváltképp akkor, amikor kifejtett tevékenységük inkoherens a lakosság nézőpontjával. De általánosságban véve az államok képesek a leghatékonyabb és legtartósabb reagálásra. Az NGO-k a specifikus válaszlépések terén eredményes működést tudnak kifejezni, viszont ennek a hatósugara rendszerint rendkívül limitált. Az alulról jövő kezdeményezések javarészt gyenge hatékonyságuknál fogva ritkán érik el kitűzött céljaikat, ám a reakciók hétköznapi gyakorlatra való kihatása jelentős mértékben növelheti az ellenállás tartósságát.

A következő részek az állami szintű válaszlépésekre kívánnak reflektálni három ország (Kanada, Kazahsztán, Malajzia) esettanulmányán keresztül. Ezekben az esetekben az adott állam különböző keretfeltételek – hegemonia-ellenes, posztkolonialista és a diaszpórák jelenlétének kihívásai – mentén érvényesíti a kulturális globalizációval szembeni ellenállását. Kanadában, Kazahsztánban és Malajziában a politikai irányvonal a kulturális globalizáció egy-egy specifikus fenyegetésére fókuszál. Kanadában a hangsúly az USA hegemoniára törő kulturális hatásaihoz kapcsolódik. Kazahsztánban a törekvés az orosz kisebbséget és Oroszország kulturális dominanciáját egyaránt célba veszik. A malajziai törvénykezés egy diaszpóra-ellenes állami attitűdöt reprezentál, támadva a kínai és indiai bevándorlókat, mivel az állam szerint direkt veszélyt fejtenek ki a maláj kultúrára nézve.

10.1 Kanada és a hegemoniával szembeni ellenállás

Amennyiben a globalizáció olyannyira áthatóan és elkerülhetetlenül érint egy társadalmat, hogy az identitásvesztéssel párhuzamosan ellenállási automatizmusok lépnek életbe, akkor a globalizációt hegemon jelzővel lehet illetni. Egy ilyen rezisztencia kibontakozása nem feltétlenül a domináns kultúra ellen irányul – bár kétségtelenül ez sem zárható ki –, hanem egy defenzív álláspontba helyezkedik a kulturális áramlások feltartóztatása miatt. A kanadai szituáció egész biztosan referenciapontot jelent ebben a kérdéskörben. A kanadai eset érdekességét a küldő és fogadó ország közötti hasonlóság adja, ami a kevés differencia miatt a kanadai kultúra könnyed megsemmisülésének félelmét táplálja kanadai részről (SCHULTZ, R. 2007). Gyakorlatilag minden egyéb államnál korábban, Kanada már történelmének legelső fázisaiban meg kellett birkózzon kulturális keretrendszerének fenntartásáért, amelyre a szomszédos nagyhatalom jelenléte alapvető fenyegetést jelentett. Az amerikai kulturális dominancia – akárcsak a politikai és a gazdasági – a II. világháború után drámai mértékben felerősödött.

A kulturális kereskedelmi deficit sokszor egybevág a kereskedelmi mérleghiánnyal. Az amerikai médiaipar mindent megtett annak érdekében, hogy maximálisan kihasználja az Észak-amerikai Kereskedelmi Egyezmény (NAFTA) adta lehetőségeket (LARKING, P. N. 2007). Ugyanakkor a WTO is számos kikaput nyújt az USA terjeszkedésére Kanada irányában. Az 1960-as években, Trudeau miniszterelnöksége alatt Kanada számos kulturális barriert léptetett életbe a kanadai szereplők tömegkultúrában való biztosításának érdekében. Ennek ellenére becslések szerint az 1990-es években a kanadai producerek tevékenysége a kulturális termékek

hazai forgalmának csupán 20%-át tette ki, míg ugyanebben a referencia-időszakban az iparosodott országok átlagában ez az érték meghaladta a 80%-ot (FLETCHER, F. J. 1998). Továbbá különböző közvélemény-kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy Kanadában két hasonló minőségű adás esetében a fogyasztók inkább a külföldit preferálják (BEATY, B. – SULLIVAN, R. 2007).

A 2. táblázat érzékelteti a kanadai kulturális autonómia alulreprezentáltságát a médiaiparban. A magas értékek mögött nagy valószínűséggel az amerikai tőke húzódik meg. A kanadai kultúratermelés egyik fő problémája abban nyilvánul meg, hogy a lokális kultúra kínálata nem találkozik a hazai intézményi kereslettel. Ugyanakkor e termékek számára a globális világpiacon nehéz – és egyes vélemények szerint már elkésett – piacot találni. Ezért a kormány a direkt szubvenciók helyett olyan tartalék-kapacitások kiépítésén fáradozik, amelyek legalább képesek a kulturális termékek megóvására (SCHULTZ, R. 2007).

	%
Mozik	95
Lemezeladások	84
Újságok	83
Rádiók	70
Könyvek	70
Angol nyelvű TV-csatornák	60

2. táblázat: A külföldi tőke részaránya a kanadai médiaiparban 2006-ban. Forrás: saját szerkesztés Canadian Heritage (<http://www.pch.gc.ca/>) adatai alapján

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a közös, nemzeti szintű protekcionista politika érdemleges eredményeket ért el az utóbbi évtizedekben. Kanada a közelmúltban olyan kvótákat emelt törvényi szintre, amelyek például előírják a TV- és rádióadásokban a minimális 30%-os kanadai tartalmat (BEATY, B. – SULLIVAN, R. 2007). Az ezredforduló óta az ország Franciaországgal szövetkezve „kulturális mentességét” kívánja érvényre juttatni a WTO szabályozásai alól (LARKING, P. N. 2007). A külföldi tartalmakat érintő különböző adókivetések, tartalomkvóták, valamint tulajdonszerzési korlátozások megnehezítették a transznacionális médiavállalatok beáramlásának feltételeit. Mindenesetre a globális médiapiacon történő fúziók nyomán létrejövő hatalmas médiabirodalmak előbb-utóbb a

kanadai kormányok meghátrálását kényszeríthetik ki. A kulturális globalizációval szembeni kanadai álláspont összefoglalását a 3. táblázat szemlélteti.

	Frankofón	Angol
Forrásterület	Külső (AEÁ) és belső	Külső (Amerikai Egyesült Államok)
Válaszlépés	Reaktív és proaktív: külföldi befektetések szabályozása, kvóták, „médiarezervátumok” kiépítése	Mérsékelt reaktív: kvóták alkalmazása
Hatókör	Teljes: a domináns kultúra teljes kizárására törekszik	Részleges: nem törekszik a domináns kultúra teljes kizárására
Magatartás	Defenzív	Megengedő, részlegesen defenzív

3. táblázat: A kanadai kulturális konfliktus sematikus összefoglalása. Forrás: saját szerkesztés

Kanada két államalkotó népcsoportja nem csak területileg, hanem médiafogyasztási szokásaikat tekintve is „külön világban élnek”. Ez a megállapítás a kulturális termékek széles palettájára érvényes. Kanadában a kommodifikálódott kulturális javaknak két, egymástól elkülönült piaca alakult ki, amelyek egymással szemben sokkal izoláltabbak, mint külön-külön az amerikai termékek viszonylatában (MACKEY, E. 1999). Jóllehet a frankofón nézők között konzisztensen jelentősebb a hazai termékek favorizálása. 1995-ben a kanadai angol nyelvű nézők 28%-ban hazai produkciókat követtek, ezzel szemben a franciák a tévézési idejük 67%-ban már hazai műsorokat néztek (FLETCHER, F. J. 2007). A kanadai franciák számára a kormány intézkedései, valamint a nyelvi válaszfal virágzó médiaipar kialakulását tették lehetővé.

Kanadában a két különböző médiarendszer jelenléte – a Québec-központú francia, illetve az angol –, illetve gyenge összekapcsoltságuk nehezíti az ország adekvát válaszlépéseit a globális kommunikációs rendszerek behatolása elleni „küzdelemben”. Québecben a francia nyelvű média elősegítette a modern nacionalizmus és lokálpatriotizmus megerősödését azáltal, hogy a hírközlésben gyakran figyelmen kívül hagyta a tartományon kívüli események bemutatását. A külföldről érkező nyomás, valamint a belföldi marginalizálódás a québeci médiát szükségszerűen a saját identitáskriszisének irányába fordította.

A külföldi médiaimport volumenének növekedése a hazai tartalmak visszaszorulását okozhatja, azonban a közeljövőben nem valószínű a québeci kulturális különállás bástyáinak veszélyben forgása. Ebben a tekintetben a demográfiai tendenciák – nevezetesen a francia anyanyelvűek kanadai részarányának csökkenése – fenyegetőbb tényezőt jelentenek a québeci autenticitás fenntartásában. Úgy tűnik, hogy a közeljövőben nem várható változás a québeci politikusok részéről álláspontjaik feladására, és továbbra is kitartanak Québec kulturális szuverenitása mellett, elvetve mind egy kanadai, mind egy globális kultúrába történő integrációt. Ezzel ellentétben az angol nyelvű vezetők a jelek szerint a kulturális globalizációban történő bekapcsolódásban érdekeltek, relatíve kisebb szubvenciókban részesítve a helyi médiaszereplőket (MACKEY, E. 1999). Mivel a két médiarendszer fejlődésében külön utat járt be, a külföldi kulturális termékek hozzáféréseinek növekedése is eltérő hatásokat eredményezhet. A kulturális globalizációra adott eltérő válaszok tehát a két médiarendszer további differenciálódására engednek következtetni.

10.2 Kazahsztán és a posztkolonializmusba ágyazott ellenállás

A posztkoloniális társadalmak a kulturális globalizáció veszélyeit két fronton érzékelik: egyrészt a globális fogyasztói társadalom, másrészt a volt gyarmatosítójuk részéről. Az előbbi a tradicionális kultúra visszaszorulását okozhatja az importált javak dömpingje által. Az utóbbi külföldről és belföldről egyaránt kockázatokot rejthet magában: külföldről a posztkoloniális érába átmentett domináns gazdasági pozíciók, belföldről pedig a kolonialista mentalitás továbbélése degradálhatja a helyi kultúrát alacsonyabb státuszba. Azonban számos posztkolonialista társadalom rájött arra, hogyan hajtsa saját malmára a gyarmatosítás időszakában kialakult kulturális hálózatokat, felhasználva azokat a globális kultúra áramlásának csökkentésére. A globalizáció ugyanakkor az említett társadalmak számára felkínálja azt a lehetőséget, hogy polarizálják a korábbi aszimmetrikus külföldi kapcsolatrendszerüket.

A kazahsztáni esettanulmány kitűnően vázolja a fenti bekezdésben körvonalazódó dichotómiát. A kazahok türk népcsoportként egészen a szovjet időszakig nomád állattenyésztéssel foglalkoztak. A szlávok részaránya a 19. századi orosz imperialista törekvéseknek tulajdoníthatóan indult növekedésnek. A kazahok össznépességén belüli részesedése a függetlenség elnyerésekor kevesebb, mint 40%-ot mutatott, azonban a 2006-os adatok tükrében már meghaladta az 50%-ot. Az orosz-szovjet kolonizálási törekvésekre adott

kollektív kazah válaszok általában szelídek voltak, hiszen maga a kazah identitás is sztálini mesterséges konstrukcióként jött létre (LUONG, P. J. 2004). Nem véletlen, hogy a függetlenedéskor a városi kazah lakosság döntő többségének még orosz volt az anyanyelve (TISHKOV, V. A. 1997).

Az első posztszovjet – 1999-ben megtartott – kazahsztáni népszámlálás adatai értelmében a kazahok 99%-a és az oroszok 15%-a beszélt felsőfokon a kazah nyelvet (TISHKOV, V. A. 1997). A 10 évvel korábbi népszámlálás szerint 100 oroszajkúból alig 1 fő beszélt a kazah nyelvet, ugyanakkor a kazahok 98,5%-a egyáltalán nem, vagy oroszosított formájában használta anyanyelvét a hétköznapi életben (TISHKOV, V. A. 1997). Az adatok megbízhatósága ugyan kellő távolságtartásra int az eredmények interpretálásánál, de a tágran értelmezett tendenciákból is jól kirajzolódik a kazah nyelv státuszának és használatának drámai megerősödése. A nyelv halálát – ezáltal nemzethalált – vizionáló közhangulat az 1990-es évek elején hatalmas löketet nyújtott a kazah nyelv pozíciójának megerősítése érdekében. Jóllehet a kampányok serkentették a társadalmi tudatosságot, a nyelvi reneszánsz elsődlegesen a nacionalista állami ideológiába történt beillesztésének köszönhetette sikerét.



7. ábra: Közép-Ázsia etnikai térszerkezete 1999-ben. Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/kazakhstan.html>

A nemzetépítés terve az állami adminisztráció és a gazdaságpolitika minden szintjén megjelent, különösen az oroszok-lakta északi oblasztyokban (7. ábra). A kazahok rendkívüli gyorsasággal és könnyedséggel foglalták el, helyettesítették, vagy éppen száműzték az oroszokat a közélet minden kulcspozíciójából (CUMMINGS, S. N. 2005). Amíg a legelső posztszovjet parlamenti választáson a megválasztott képviselők 28%-a tartozott az orosz etnikumhoz, addig a rá 10 évre tartott választásokon 2004-ben már csak 16,5%-át szerezték meg oroszok a parlamenti helyeknek. Az ország hatalmi szférájának kazahosítása minden kétséget kizáróan gyorsabb ütemben zajlott le, mint azt a demográfiai folyamatokból kirajzolódó etnikai szerkezet-módosulások indokolták volna. A folyamat mozgatórugója nem a spontán orosz kivándorlás, vagy kazah etnikum térnyerése, hanem maga a kazahosítás (LUONG, P. J. 2007).

A kazahsztáni nyelvet érintő politika javarészt szimbolikus intézkedésekben nyilvánult meg – az állam által vezérelt médiára és közszférára alapozva –, és jóval kisebb mértékben befolyásolta a közszféra olyan helyszíneit, mint az utcák, iskolák, vagy éppen a személyes kapcsolatok terei. A „nemzet nem létezhet saját nyelve nélkül” elvet, valamint a nemzeti önmeghatározás lenini ígéretének premisszáját együttesen alkalmazva fogalmazódtak meg a kazah elit követeléseai (BHAVNA, D. 2007). Az 1989-ben elfogadott nyelvi törvény a kazahot államnyelvvé, az orosz pedig az etnikumok közötti kommunikáció, vagyis a lingua franca szerepébe helyezte. Tehát a törvény indítéka csak amolyan formális jogi lépésnek számított a gyengülő Szovjetunió többi tagköztársaságának intézkedéseivel összhangban. Csakhogy amíg például a balti köztársaságokban az újonnan hozott törvények a helyi nyelv általános népszerűségével találkoztak, addig Kazahsztánban túl gyenge volt a kazah ahhoz, hogy egyedül betölthesse a hivatalos nyelv szerepét. Ráadásul az a tény sem segítette a kazah kizárólagos privilegizálást, amely szerint a városokban jobban beszélték az orosz, mint a kazahot.

A nyelvtörvényt hamarosan további proaktív intézkedések is követték. Az 1992-es oktatási törvény megerősítette a kazahot államnyelvi szerepében, továbbá előírta minden állami és hivatalos kommunikáció átváltását kazah nyelvre. Egy évvel később az újonnan elfogadott alkotmánnyal teljes értékűvé vált a kazah nyelv használatának jogi garanciája. Az ezt követő lépések – a társadalmi béke fenntartásának érdekében – némi kedvezményeket az orosz nyelvhasználat irányába is tettek, viszont de jure nem kívánták a kazahhoz azonos szintre emelni (BHAVNA, D. 2007). Jó példát nyújt erre a szituációra az 1997-es új nyelvtörvény, amely biztosította az orosz nyelvhasználatot, de egy érdekes szimbolikus tettet is magában foglalt. Nevezetesen a törvény kazahul „törvény a nyelvre”, míg oroszul „törvény a nyelvekre” címmel

fogadták el, és hozták nyilvánosságra, keretbe foglalva az állam ambivalenciáját a kérdéskörben. Ez a fajta hozzáállás meglehetősen különbözik a posztsovjet térség gyakorlatától, hiszen több országban is a helyi nyelv ismeretéhez kötötték az állampolgárság megtartását. Az 1997-es nyelvi törvény egy proaktív válaszlépésként értékelhető, mert passzusai javarészt csak a kazah nyelvtani, irodalmi szabályainak tisztázását segítették elő.

A szovjet éra alatt bár létezett kazah nyelvű oktatás és műsorszórás, csak végig másodhegedűs szerepet töltött be az oroszsal szemben (LUONG, P. J. 2004). Az 1980-as nacionalista elégedetlenségi hullámban a kazah nyelv melletti kiállás jelentette a fő szervezőelvet. A szovjet vezetés mindaddig támogatta a kazah nyelv és kultúra megerősítését, amíg az nem sértette a kisebbségek jogait. Mindenesetre a nyelvi jogok és kulturális lehetőségek mindenki számára nem adottak a jelenkori Kazahsztánban. Például kazah nyelvtudás nélkül bárki számára is esélytelen politikai karriert befutni, ugyanis az alkotmány értelmében a magasrangú tisztségviselők és politikusok az államnyelv tökéletes ismeretében kell, hogy legyenek (ADAMS, L. – CENTENO, M. – VARNER, C. 2007). Sajnálatos módon azonban az állam még nincs olyan helyzetben, hogy a kazah nyelv oktatását mindenki számára elérhetővé tegye, így a mozgástér ebben a tekintetben nagyjából csak az 1997-es törvény adta lehetőségekre alapozhat.

	Hivatalos nyelv	Műsorszórás
Forrásterület	Belső: oroszofón népesség	Külső: elsősorban orosz médiavállalatok
Válaszlépés	Proaktív: kazah nyelv népszerűsítése	Reaktív: az orosz nyelv dominanciájának csökkentése
Hatókör	Részleges: következmények csak a magas rangú tisztségviselőkre, politikusokra	Teljes: az állami- és magánvállalatokra is vonatkozó szabályozások
Magatartás	Defenzív	Defenzív

4. táblázat: A kanadai kulturális konfliktus sematikus összefoglalása. Forrás: saját szerkesztés

A nyelvi dimenziókkal ellentétben a kazahsztáni műsorszórásra vonatkozó törvények már sokkal szigorúbbak, és reaktív módon viszonyulnak mind az oroszországi, mind a globális média-dominanciához, amelyek a helyi médiaipar ellehetetlenítésének veszélyével fenyegetnek (lásd 3. táblázat). Kazahsztánban 1999 óta törvény írja elő a minimum 50%-os kazah nyelvű adásokat mindenféle műsorszórásra vonatkozóan, Továbbá a törvény a külföldi eredetű műsorismétlést a teljes műsoridőn belül 20%-ra korlátozza (BHAVNA, D. 2007). A törvényt azonban a kazah vállalatok részéről is kritika éri, hiszen elkerülhető kiadásokkal terheli az érintetteket. 2003-ban a parlament alsóháza az újságokat érintően is hasonló törvényt kívánt életbe léptetni, de a javaslat Nazarbajev elnök vétóján megbukott. Láthattuk, hogy a kazahsztáni reakciók a kulturális globalizációval szemben elsősorban a volt gyarmatosító kultúra ellen irányulnak, és csak másodsorban reagálnak az idegen kulturális elemek túlkapásaira (lásd 4. táblázat).

10.3 Malajzia és a diaszpórák

A kulturális globalizáció hatásai néha a határokon belülről jelentenek speciális fenyegetést az adott állam nemzeti identitására. Azt gondolhatnánk, hogy ez azonnali reaktív válaszokat szül, azonban a diaszpórák népességszáma és gazdasági ereje gyakran korlátok alá vonja az ilyen irányú, kulturális ellenállást célzó törekvéseket. Malajziában a nagy és virágzó kínai, illetve indiai diaszpórák az etnikailag maláj társadalmat az ellenállás kifinomultabb eszközeihez vezették. A törvények és policyk a közös vonásokat hangsúlyozzák, de ezzel együtt különleges kulturális tereket teremtenek a malájok számára.

A maláj társadalom már hosszú ideje kénytelen domináns külső hatásokkal szembesülni. A brit gyarmatosítás mindent megtett a kínai kereskedők és indiai ültetvényeken dolgozók igényeinek kielégítéséért annak érdekében, hogy elkerülje az esetleges etnikai villongásokat. A malájok túlnyomóan az alacsony jövedelmet biztosító mezőgazdasági munkákban koncentráltak, ennek fényében pedig folyamatosan csökkent relatív társadalmi státuszuk a kínaiakhoz és indiaiakhoz képest. Az átlagos maláj jövedelemszint 1957-ben az indiainak az 59%-át, a kínainak csupán a 46%-át tette ki (WESTHUIZEN, V. D. 2002). Malajzia ebben az etnikai-gazdasági önellentmondásos szituációban nyerte el függetlenségét.

A malájok politikai súlyukat használják a kulturális ellenállás eszközeként, viszont az ország népességének 25 és 7%-át alkotó kínai és indiai kisebbség továbbra is jelentős kulturális

pozíciókkal rendelkezik. A függetlenség óta többször is kormányzati beavatkozásokra volt szükség az etnikai feszültségek csillapítása, vagy megelőzése végett (HAQUE, M. S. 2003). Ennek dacára ilyen színezetű tüntetések, fizikai összecsapások nem jellemzőek a lakosság körében, mivel a maláj társadalom az erőszak helyett inkább az állam azon tevékenységét támogatja, amelynek célja a maláj kultúra intézményesülése, megszilárdítása. Mindezt a támogatást teszik abban a reményben, hogy a kulturális téren való megerősödés szofisztikált módon hozza majd el a gazdasági pozíciók újraosztását.

A malajziai alkotmány az ország lakosságát muszlimként definiálja, ezáltal az iszlám az egyetlen hivatalosan elfogadott államvallás. A nem-muszlimok az esetek többségében szabadon gyakorolhatják hitüket. A vallási törvények ugyanakkor meglehetősen hatékony eszközt adnak az állam kezébe a kulturális ellenállást illetően (LEE, H. P. 2004). A muszlimok számára csak jelentős büntetések fejében van lehetőség muszlim identitásuk elhagyására, másrésről a többi egyház tagjai nem téríthetnek át muszlimokat a saját vallásukra. A szunnita iszlám, mint államvallás tehát kellően védett a törvények által, ellenben egyéb iszlám irányzatok folyamatos megfigyelés és nyomás alatt vannak (HAQUE, M. S. 2003). Érdemes megemlíteni, hogy a radikális irányzatok terjedése – mint az iszlám fundamentalizmus – a nem-maláj és mérsékelt maláj lakosság közeledésének nem várt következményeivel is járhatnak.

Az alkotmány értelmében a maláj számít az ország hivatalos nyelvének, de a törvényeket angol nyelven is nyilvánosságra kell hozni. A nyelvi jogokat illetően az oktatásban használt nyelvre vonatkozó törvények szolgáztatják a legrelevánsabb kulcskérdéseket. A malajziai kormány egy fokozatosságra épülő elképzelést kívánt alkalmazni az 1970- és 1980-as években az angol tannyelvű iskolák malájja történő átalakításában (COLLINS, A. 2005). Ez a politikai lépés reaktívnak titulálható, hiszen elsődlegesen az angol nyelv birtokában, ezáltal versenyhelyzetben lévő kínai és indiai diákok ellen irányult. Mostanra finomodtak a szabályok, ugyanis már csak a hajdani angol iskolákra vonatkoznak, tehát a kínai és tamil iskolák szabadon működhetnek. Természetesen az állam nem az angol nyelvben látja a problémát, ezért manapság az etnikai kisebbségek nyelvtanulásának korlátozása helyett inkább defenzív attitűddel a malájok angol nyelvtanulását szorgalmazza. Ráadásul - homlokegyenest szembemenve a korábbi évtizedek gyakorlatával – újabban mindenki számára kötelezővé tették az angol nyelv kizárólagos alkalmazását a természettudományi tárgyak oktatásánál (BROWN, G. 2005).

A szólás- és sajtószabadság Malajziában bizonyos szinten korlátozott, főleg azokra a témákra vonatkozóan, amelyek a maláj etnikum kedvezményezett státuszát kérdőjelezzik meg

(5. táblázat). Egy 1970-es törvény értelmében tiltott olyan kérdésekről beszélni, mint az „állampolgárság, a nemzeti nyelv és a többi közösség nyelvei, a malájok speciális pozíciója és privilégiumai, Sabah és Sarawak bennszülött népessége” (LEE, H. P. 2004: 239 p.). Mindenesetre a kormány az utóbbi időben ezen a területen is inkább proaktív álláspontot képvisel. A „Kommunikáció és Multimédia” névre hallgató 1998-as törvény a maláj kultúra és nemzeti identitás képviselete, megjelenítése mellett száll síkra. A törvény továbbá minden típusú műsorszórást érint. A szabályozásból a helyi léptékek és az autenticitás érvényesítése iránti igyekezet tűnik ki, figyelembe véve a globális kereteket is.

	Vallás	Nyelv	Média
Forrásterület	Belső: nem-muszlimok	Belső: kínaiak és indiaiak gazdasági előnyben az angol nyelvtudás révén	Belső és külső
Válaszlépés	Proaktív: erős szunnita állam jelentős állami befolyással	Reaktívból változó proaktív	Proaktív: a nemzeti identitás és globális diverzitás propagálása
Hatókör	Részleges: muszlimokra vonatkozó speciális törvények	Részleges: csak az angol iskolákra	Teljes
Magatartás	Defenzív	Offenzívból defenzív	Defenzív

5. táblázat: A kanadai kulturális konfliktus sematikus összefoglalása. Forrás: saját szerkesztés

11. Összegzés

A globalizáció kulturális dimenzióiban nincsenek megkérdőjelezhetetlen igazságok. Valamilyen szinten minden relatív mindenhez. Éppen ezért beszélhetünk inkább globalizációs vitákról, mint globalizációs tanulmányokról. Bár korábban a globalizációt egyértelműen gazdasági meghatározottságú folyamatként azonosították, mára a kulturális szegmens is teljes

mértékben elfogadottá vált. Tény, hogy a globalizáció rendkívül komplikált folyamat, amelyben az egyes szférák és szereplők összefonódása, illetve elválaszthatatlansága a jellemző. Ezért is nehéz feladat egy bizonyos szempont – jelen esetben a kultúra – alapján globalizációról beszélni. A dolgozatban bemutatott tanulmányokból is érzékelhető, hogy a globalizáció kulturális dimenzióinak kutatása a kurrens geográfia egyik legprosperálóbb területévé terebélyesedett. Ennek tulajdoníthatóan a globalizációs folyamatokat egyre többen kulturális tényezők alapján magyarázzák, elvetve a statisztika adatokkal alátámasztott gazdasági aspektusok jelentőségét.

Napjainkban a világ kulturális térképe alapjaiban változik meg. Jóllehet a globalizáció kulturális értelemben hosszú évszázadokra – vagy a világvallások kialakulását tekintve hosszú évezredekre – nyúlik vissza, a jelenkori vonások jelentősen új vonásokkal ruházták fel a folyamatokat. A korábbi egyirányú, koloniális rendszerekbe burkolt kulturális áramlások helyett diverzifikálódtak a kapcsolatok, nőtt a kultúrák között érintkezési felület és a kulturális elemek globális folyamatokkal szembeni kitettsége. Ugyanakkor nemcsak hogy megjelent a gazdasági értelemben vett kultúratermelés, hanem meghatározó szegmenssé is vált mind a gazdasági, mint a politikai elit szemében.

Az egységes globális kultúra képzete – amely a kultúrák leradírozására tör – helyett a lokális, nemzeti és globális léptékek szerint szükséges a globalizáció kulturális dimenzióit értelmezni. A globális léptékű folyamatok létezése vitathatatlan, de ezek a térben differenciáltan érvényesülnek, nem alakítanak ki egységes globális kultúrát. Vagyis a kultúrák keverednek, de ez a keverék nem szükségszerűen jelenti azt, hogy mind egyformák leszünk. A dolgozat legfontosabb következtetése, hogy a homogenizáció és heterogenizáció egyszerre, egymással összefüggésben játszódó folyamatok. A globális kulturális hatások, és az ehhez kapcsolódó esettanulmányok egyaránt alátámasztják, hogy a két folyamatot együttesen szükséges értelmezni.

A szakirodalomban felemelkedőben van egy harmadik irányzat, amely a hibridizációs folyamatokra hívja fel a figyelmet. A hibriditás rendkívül nehezen és sokféleképpen értelmezhető, a társadalmi valóságtól gyakran elrugaszkodó entitást jelöl, ennek ellenére a tudományos diskurzus a bipoláris, dichotómiákra építkező elméletek helyett egyre inkább ezt a perspektívát részesíti előnyben. Jóllehet a dolgozatnak nem lehetett célja a kulturális globalizáció kimenetelét megfogalmazó abszolút érvényű álláspont kialakítása, meglátásom szerint a transzformációs, ehhez kapcsolódóan pedig a hibridizációs forgatókönyv felülkerekedése valószínűsíthető.

A dolgozat második felében található regionális esettanulmányok a globalizáció különböző kulturális dimenzióira mutattak rá. Olyan dimenziók kerültek elő, amelyek az adott példa szempontjából a legnagyobb relevanciával rendelkeznek. Így az arab világban az iszlám és a hozzá kapcsolódó fundamentalizmus globalizációhoz fűzött viszonyai helyeződtek előtérbe, kiemelve a fejlődés és a kulturális identitás-megőrzés között feszülő konfliktusokat. A kulturális globalizációt Latin-Amerikában a kulturális termékek piacán keresztül, Afrikában az etnikai-vallási ellentétek által kerültek bemutatásra. Kína szempontjából a szocializmus, az állam jelentős befolyása, a rohamos gazdasági fejlődés és a westernizáció közötti ellentmondások kiküszöbölését szorgalmazza a Pekingi Konszenzus, amely az ázsiai értékek, mint új ideológia keret - összefoglalásaként jött létre. Mint láthattuk, Szingapúr is az ázsiai értékekre alapozva kívánja saját magát a globalizációban pozícionálni. A dolgozat végén három példáját láthattuk olyan eseteknek, amikor a globalizáció kulturális konfliktusokat eredményez. Az egyes esettanulmányok rávilágítottak arra a fontos megállapításra, hogy a globalizációt nem feltétlenül szerencsés globális léptéken absztrakt folyamatként vizsgálni, hiszen a kulturális dimenziók lényegesen eltérő aspektusai rendelkeznek relevanciával az adott térség viszonyain belül.

12. A kutatás lehetséges jövőbeli irányai

Amennyiben a hibriditást folyamatként társadalmi kontextusba illesztjük, hasznos és alkalmas elméleti koncepciója, valamint lehetséges tere maradhat a kulturális kölcsönhatásoknak. Tekintettel a hibriditás hazai szakirodalomban tapasztalt méltánytalan alulreprezentáltságára, célszerű lenne a fogalom elméleti hátterét a hazai olvasóközönséggel is megismertetni. Ugyanakkor számos olyan kulturális és társadalmi konfliktusra találunk példát akár Magyarországon, a Kárpát-medencében, vagy Köztes-Európában, amelyeknél megfontolandó lenne a hibridizáció adaptálása. Ilyen további kutatási témákat nyújthat például a cigányság esetében a többségi társadalommal történő kirekesztés és keveredés problematikája, az etnikai kisebbségek harmadik tere, vagy éppen a heterogén vallási térszerkezettel rendelkező térségekben a szinkretizmus jelenségének megfigyelése.

13. Irodalomjegyzék

- ADAMS, L. – CENTENO, M. – VARNER, C. 2007: Resistance to Cultural Globalization. – A Comparative Analysis. – In: ANHEIER, H. K. – YUDHISHTHIR, R. I. (eds.): Conflicts and Tensions. SAGE, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore. pp. 80–90.
- ALBROW, M. 1990: Introduction. – In: ALBROW, M. – KING, E. (eds.): Globalization, Knowledge and Society. Readings from International Sociology, London. pp. 3–13.
- ALVAREZ, E. S. – DAGNINO, E. – ESCOBAR, A. 1998: Cultures of Politics, Politics of Cultures. – Westview Press, Boulder. 459 p.
- AMIN, A. 2004: Spatialities of globalization. – Environment and Planning A 34. pp. 385–399.
- ANDERSON, J. 2010: Understanding Cultural Geography: Places and Traces. Routledge, London – New York. 231 p.
- ANKERL G. 2000: Nyugat van, Kelet nincs. Értől az Óceánig. – Osiris, Budapest. 324 p.
- APPADURAI, A. 1996: Modernity at large: Cultural dimensions of globalization. – University of Minnesota Press, Minneapolis – London. 244 p.
- BARBER, B. 1995: Jihad vs McWorld. – Ballantine Books, New York. 381 p.
- BEATY, B. – SULLIVAN, R. 2007: Canadian Television and the Limits of Cultural Citizenship. – In: TARAS, D. – BAKARDJEVA, M. – PANNEKOEK, F. (eds.): How Canadians Communicate II: Media, Globalization and Identity. University Calgary Press, Calgary. pp. 65–83.
- BROWN, G. 2005: Making Ethnic Citizens: The politics and practice of education in Malaysia. – CRISE Working Paper 23. 19 p.
- BUDEN, B. 2003: Kultúrák közti fordítás (hibriditás). – LETTRE Internationale 51. http://epa.oszk.hu/00000/00012/00035/boris_buden.htm
- CERNY, P. G. 1996: Globalization and other stories: The search for a new paradigm for international relations. – International Journal 50. pp. 617–637.
- CHASE-DUNN, C. 1999: Globalization: A World-Systems Perspective. – Journal of World-Systems Research 5. 2. pp. 187–215.
- CHING, L. 1999: Globalizing the Regional, Regionalizing the Global: Mass Culture and Asianism in the Age of Late Capital. – In: APPADURAI, A. (ed.): Globalization. Duke University Press. pp. 297–307.
- CLAYTON, D. 2003: Critical Imperial and Colonial Geographies. – In: Anderson, K. – DOMOSH, M. – PILE, S. – THRIFT, N. (eds.): Handbook of Cultural Geography. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi. pp. 354–369.
- COLLINS, A. 2005: Securitization, Frankenstein's monster and Malaysian education. – The Pacific Review 18. 4. pp. 567–588.
- CSÉFALVAY Z. 2004: Globalizáció 1.0. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 254 p.
- CUMMINGS, S. N. 2005: Kazakhstan: Power and the Elite. – I. B. Tauris, London – New York, 209 p.

- DAVE, BHAVNA 2007: Kazakhstan: Ethnicity, language and the power. – Routledge, London – New York. 257 p.
- DOLLAR, D. 2001: Globalisation, Inequality, and Poverty since 1980. – Development Research Group, World Bank, Washington D.C. 39 p.
- GUTHRIE, D. 2008: China and Globalization: The Social, Economic and Political Transformation of Chinese Society. – Routledge, New York – Oxon. 392 p.
- ESZENYI O. 2016: A kultúrtáj értelmezésének változása a kulturföldrajzban. – Földrajzi Közlemények 140. 1. pp. 1–13.
- FEATHERSTONE, M. 2002: An introduction. – In: MOHAMMADI, A. (ed.): Islam Encountering Globalization. Routledge, London. pp. 1–14.
- FLETCHER, F. J. 1998: Media and Political Identity: Canada and Quebec in an Era of Globalization. – Canadian Journal of Communication 23. 3. pp. 359–380.
- FRIEDMAN, J. 2000: Global cities, the struggle for cultural identity and intellectual porkbarrelling: cosmopolitans versus locals, ethnics and nationals in an era of dehomogenization. – In: WERBERN, P. – MOODOD, T. (eds.): Debating Cultural Hybridity: Multi-cultural Identities and the Politics of Anti-racism. Zed Books, London. pp. 70–89.
- FRIEDMAN, T. L. 1999: The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization. – Farrar Straus Giroux, New York. 469 p.
- FRIEDMAN, T. L. 2005: És mégis lapos a Föld: A XXI. század rövid története. HVG Könyvek, Budapest. 390 p.
- FORD, A. 2007: Latin America: Diversity, Invention and Crisis in Cultural Production. – In: ANHEIER, H. K., YUDHISHIR, R. I. (eds.): Conflicts and Tensions. SAGE, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore. pp. 162–172.
- FUKUYAMA, F. 2014: A történelem vége és az utolsó ember. – Európa Könyvkiadó, Budapest. 738 p.
- GARCÍA-CANCLINI, N. 1995: Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity. – University of Minnesota Press. Minneapolis – London. 342 p.
- GEBHARDT, H. – REUBER, P. – WOLKERSDORFER, G. 2003: Kulturgeographie – Leitlinien und Perspektiven. – In: GEBHARDT, H. – REUBER, P. – WOLKERSDORFER, G. (Hrsg.): Kulturgeographie: Aktuelle Ansätze und Entwicklungen. Spektrum Akademischer Verlag Heidelberg – Berlin. pp. 1–31.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. 2002: Beyond Global vs. Local: Economic Politics Outside the Binary Frame. – In: HEROD, A. – WRIGHT, M. W. (eds.): Geographies of Power: Placing Scale. Blackwell, Cornwall. pp. 17–25.
- GIDDENS, A. 1990: The Consequences of Modernity. – Polity Press, Cambridge. 186 p.
- GREGORY, D. – JOHNSTON, R. – PRATT, G. – WATTS, M. J. – WHATMORE, S. 2011: The Dictionary of Human Geography. – Wiley-Blackwell, Chichester. 1072 p.
- GRIES, P. H. 2004: China's New Nationalism: Pride, Politics, and Diplomacy. – University of California Press, Berkeley. 224 p.

- HALL, S. 1996: The meaning of new times. – In: MORLEY, D. – CHAN, K.-H. (eds.): *Critical Dialogues in Cultural Studies*. Routledge, London. pp. 223–237.
- HANNERZ, U. 1996: *Transnational connections*. – Routledge, London. 213 p.
- HAQUE, M. S. 2003: The role of the state in managing ethnic tensions in Malaysia. *American behavioral Scientist* 47. 3. pp. 240–266.
- HARVEY, D. 1989: *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. – Blackwell, Oxford. 194 p.
- HELD, D. – MCGREW, A. – GOLDBLATT, D. – PERRATON, J. 1999: *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. – Stanford University Press, Stanford. 540 p.
- HENRY, C. M. – SPRINGBORG, R. 2001: *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*. – Cambridge University Press, Cambridge. 258 p.
- HILL, M. 2000: Asian values as reverse Orientalism: Singapore. – *Asia Pacific Viewpoint* 41. 2. pp. 177–190.
- HIRST, P. – THOMPSON, G. – BROMLEY, S. 1999: *Globalization in Question: The international economy and the possibilities of governance*. – Polity Press, Cambridge. 430 p.
- HUNTINGTON, S. P. 2008: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 646 p.
- JANADAS, D. 2007: Globalisation and Asian Values. – In: ANHEIER, H. K. – YUDHISHTHIR, R. I. (eds.): *Conflicts and Tensions*. SAGE, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore. pp. 143–151.
- KRAIDY, M. M. 2005: *Hibridity, or the Cultural Logic of Globalization*. – Temple University Press, Philadelphia. 241 p.
- KNOX, P. L. – MARSTON, S. A. 2008: *Humangeographie*. – Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg. 791 p.
- KŐSZEGI, M. – BOTTLIK, ZS. – TELBISZ, T. – MARI, L. 2015: Human-environment relationships in modern and postmodern geography. – *Hungarian Geographical Bulletin* 64. 2. pp. 87–99.
- LARKING, P. N. 2007: *Politics, Society, and the Media*. – broadview press, Toronto. 406 p.
- LATHAM, A. 2002: Retheorizing the Scale of Globalization: Topologies, Actor-Networks, and Cosmopolitanism. – In: HEROD, A. – WRIGHT, M. W. (eds.): *Geographies of Power: Placing Scale*. Blackwell, Cornwall. pp. 115–145.
- LEE, H. P. 2004: Competing Conceptions of Rule of Law in Malaysia. In: PEERENBOOM, R. (ed.): *Asian Discourses of Rule of Law in Twelve Asian Countries, France and the U.S.* Routledge, London – New York. pp. 222–246.
- LEVITT, P. 2001: *The Transnational Villagers*. – University of California Press, Berkeley – London. 294 p.
- LEWIS, B. 2005: *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*. – Oxford University Press, Oxford – New York. 454 p.
- LEWIS, B. 2010: *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East*. – Oxford University Press, Oxford – New York. 231 p.

- LUONG, P. J. 2004: *Institutional Change and Political Continuity in Post-Soviet Central Asia*. – Cambridge University Press, Cambridge. 345 p.
- MACKAY, E. 1999: *The House of Difference: Cultural politics and national Identity in Canada*. – Routledge, New York – London. 213 p.
- MACKAY, H. 2004: The globalization of culture? – In: HELD, D. (ed.): *a globalizing world? culture, economics, politics*. Routledge, London. pp. 44–82.
- MBEMBE, A. 1999: *At the Edge of the World: Boundaries, Territoriality, and Sovereignty in Africa*. – In: APPADURAI, A. (ed.): *Globalization*. Duke University Press. pp. 22–52.
- MBEMBE, A. 2001: *At the Edge of the World: Boundaries, Territoriality, and Sovereignty in Africa*. – In: APPADURAI, A. (ed.): *Globalization*. Duke University Press, Durham – London. 344 p.
- MCEWAN, C. 2008: *Geography, Culture and Global Change*. – In: DANIELS, P. – BRADSHAW, M. – SHAW, D. – SIDAWAY, J. (eds.): *An Introduction to Human Geography*. Pearson, Harlow. pp. 273–288.
- MCLUHAN, M. 1994: *Understanding Media: The Extensions of Man*. – MIT Press. London – New York. 318 p.
- MITCHELL, K. 1997: Different Diasporas and the Hype of Hybridity. – *Environment and Planning D: Society and Space* 15. 5. pp. 533–553.
- MITCHELL, D. 2000: *Cultural Geography: A Critical Introduction*. – Blackwell, Oxford. 172 p.
- MITCHELL, K. 2005: Hybridity. – In: ATKINSON, D. – JACKSON, P. – SIBLEY, D. – WASHBOURNE, N. (eds.): *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. I.B. Tauris, London – New York. pp. 188–194.
- MITTELMAN, J. 2004: Globalization: An Ascendant Paradigm? – In: O'LOUGHLIN, J. – STAEHEL, L. – GREENBERG, E. (eds.): *Globalization and Its Outcomes*. – The Guilford Press, New York. 419 p.
- MOUSSALLI, A. 2007: *Regional Realities in the Arab World*. – In: ANHEIER, H. K. – YUDHISHTHIR, R. I. (eds.): *Conflicts and Tensions*. SAGE, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore. pp. 133–143.
- MURRAY, W. 2006: *Geographies of Globalization*. – Routledge, London – New York. 417 p.
- NIEDERMÜLLER P. 1999: Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosban. – *Replika* 38. pp. 105–120.
- PIETERSE, J. N. 2009: *Globalization and Culture*. – Rowman & Littlefield Publishers. Lanham – Boulder – New York – Toronto – Plymouth. 196 p.
- RAMO, J. C. 2004: *The Beijing Consensus: Notes on the New Physics of Chinese Power*. – Foreign Policy Center, London. 79 p.
- RINSCHÉDE, G. 1999: *Religionsgeographie*. – Westermann, Braunschweig. 272 p.
- RITZER, G. 2000: Globalization Theory: Lessons from the Exportation of McDonaldization and the New Means of Consumption. – *American Studies* 41. 2/3. pp. 97–118.
- ROBERTSON, R. 1992: *Globalisation*. – Sage, London. 211 p.

ROSTOVÁNYI Zs. 2010: A totalizáló iszlámtól a szekularizált iszlámig. Az iszlám civilizáció a retradicionális és modernizáció kettős szorításában. – In: CSICSMANN L. (szerk.): Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten: Az államiság eltérő modelljei. Budapest Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Aula. pp. 11–85.

ROY, O. 2007: *Secularism confronts Islam*. – Columbia University Press. New York – Chichester, 144 p.

SAHR, W-D. 2003: Der Cultural Turn in der Geographie. Wendemanöver in einem epistemologischen Meer. – In: GEBHARDT, H. – REUBER, P. – WOLKERSDORFER, G. (Hrsg.): *Kulturgeographie: Aktuelle Ansätze und Entwicklungen*. Spektrum Akademischer Verlag Heidelberg – Berlin. pp. 231–249.

SCHEIN, R. H. 2004: Cultural Traditions. – In: DUNCAN, J. S. – JOHNSON N. C. – SHEIN, R. H. (eds.): *A Companion to Cultural Geography*. Blackwell Publishing, Malden – Oxford – Carlton. pp. 11–24.

SCHULTZ, R. 2007: Canadian Communications and the Spectre of Globalization: „Just another word...”. – In: TARAS, D. – BAKARDJEVA, M. – PANNEKOEK, F. (eds.): *How Canadians Communicate II: Media, Globalization and Identity*. University Calgary Press, Calgary. pp. 23–47.

SKLAIR, L. 2006: Competing Conceptions of Globalization. – In: CHASE-DUNN, C. – BABONES, S. J. (eds.): *Global Social Change: Historical and Comparative Perspectives*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore. pp. 59–79.

SMITH, A. D. 1995: Towards a Global Culture? – In: FEATHERSTONE, M. (ed.): *Global Culture: Nationalism, globalization, and modernity*. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi. pp. 171–193.

SONN, T. 2005: Islam and Modernity: Are They Compatible? – In: HUNTER, S. T. – MALIK, H. (eds.): *Modernization, Democracy, and Islam*. Center for Strategic and International Studies, Washington D. C. pp. 66–81.

STEGER, M. 2009: *Globalization: A Very Short Introduction*. – Oxford University Press, Oxford – New York. 169 p.

STROSS, B. 1999: The Hybrid Metaphor: From Biology to Culture. – *The Journal of American Folklore*. 112. 445. pp. 254–267.

SZÁNTÓ D. 2009: Globalizáció. – In: KOPPÁNY J. – UDVARHELYI É. T. (szerk.): *A világ az iskolában: Tanulmányok a globalizációról tanároknak*. Artemisszió Alapítvány, Budapest. pp. 3–16.

TAN, C. 2012: Our Shared Values in Singapore: A Confucian Perspective. *Educational Theory*, 62. 4. pp. 449–463.

TISHKOV, V. A. 1997: Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: *The Mind Aflame*. – SAGE, London – Thousand Oaks – New Delhi. 273 p.

TOMLINSON, J. 1991: *Cultural imperialism: A Critical Introduction*. – Continuum, London – New York. 198 p.

WALLERSTEIN, I. 2010: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. – L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest. 221 p.

- WALTZ, K. N. 1999: Globalization and Governance. – Political Science and Politics 23. pp. 693–700.
- WASHBOURNE, N. 2005: Globalisation/Globality. – In: ATKINSON, D. – JACKSON, P. – SIBLEY, D. – WASHBOURNE, N. (eds.): Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts. I.B. Tauris, London– New York. pp. 161–169.
- WATERS, M. 1995: Globalization. – Routledge, London–New York. 273 p.
- WATSON, E. E. 2006: Culture and conservation in post-conflict Africa: changing attitudes and approaches. – In: RADCLIFFE, S. A. (ed.): Culture and Development in a Globalizing World: Geographies, actors and paradigms. Routledge, London – New York. pp. 58–83.
- WEE, C. 1999: “Asian Values”, Singapore, and the Third Way: Re-Working Individualism and Collectivism. – Journal of Social Issues in Southeast Asia 14. 2. pp. 332–358.
- WERBNER, P. 1997: Introduction: The dialectics of cultural hybridity. – In: WERBNER, P. – MODOOD, T. (eds.): Debating Cultural Hibridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism. ZedBooks, London. pp. 1-26.
- WESTHUIZEN, V. D. 2002: Adapting to Globalization: Malaysia, South Africa, and the Challenge of Ethnic Redistribution with Growth. – Westport, CT: Praeger. 224 p.
- YOUNG, R. 1995: Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race. – Routledge, London. 266 p.
- YUNXIANG, Y. 2002: Managed Globalization: State Power and Cultural Transition in China. – In: BERGER, P. L. – HUNTINGTON, S. P. (eds.): Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World. Oxford University Press, Oxford–New York. pp. 19-48.
- YUNXIANG, Y. 2007: Managing Cultural Conflicts: State Power and Alternative Globalization in China. – In: ANHEIER, H. K. – YUDHISHTHIR, R. I. (eds.): Conflicts and Tensions. SAGE, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore. pp. 172-185.
- ZHENG, Y. 1999: Discovering Chinese Nationalism in China: Modernization, Identity, and International Relations. – Cambridge University Press, Cambridge. 189 p.

14. Ábrák- és táblázatok jegyzéke

1. ábra: A világ zsugorodásának térképe a közlekedési innovációk által, „a tér megsemmisülése az idő által”. Forrás: Harvey, D. 1989: p. 241.
2. ábra: Példa a globális és lokális hatások összefonódására: Góral Burger gyorsétkezdéje Zakopaneban. Forrás: <http://rs-totutotam.blogspot.hu/>
3. ábra: A négy világvallás kialakulásának helye és elterjedése. Forrás: RINSCHDE, G. 1999: p. 36.
4. ábra: Homogenizált desztinációk. Forrás: <http://louishellman.co.uk>

5. ábra: Három modell a lokális-globális kölcsönhatásokra. Forrás: MURRAY, W. E. (2006: p.) 50. nyomán

6. ábra: A kulturális konfliktusok dimenziói ADAMS, L. – CENTENO, M. – VARNER, C. (2007: p. 82) nyomán

7. ábra: Közép-Ázsia etnikai térszerkezete 1999-ben. Forrás: <http://www.lib.utexas.edu/maps/kazakhstan.html>

1. táblázat: A globalizációs viták irányzatai. Forrás: HELD et al. 1999. nyomán

2. táblázat: A külföldi tőke részaránya a kanadai médiaiparban 2006-ban. Forrás: saját szerkesztés Canadian Heritage (<http://www.pch.gc.ca/>) adatai alapján

3. táblázat: A kanadai kulturális konfliktus sematikus összefoglalása. Forrás: saját szerkesztés

4. táblázat: A kanadai kulturális konfliktus sematikus összefoglalása. Forrás: saját szerkesztés

5. táblázat: A kanadai kulturális konfliktus sematikus összefoglalása. Forrás: saját szerkesztés